

TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 86–111.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.86-111

www.aetas.hu

Osztrák–magyar történešzviták a *pragmatica sanctio*ról a 20. század elején

Esettanulmány a professzionális történetírások sajátosságairól*

ABSTRACT. *Debates About the Pragmatica Sanctio in Austrian and Hungarian Historical Texts at the Beginning of the 20th Century: A Case Study Of Professional Histories.* The study presents the different interpretations of the Pragmatica Sanctio by Hungarian and Austrian historians and scholars of public law during the Age of Dualism. The second half of the 19th and the first half of the 20th century saw an increasing professionalization of historical writings. In the debates between Hungarian and Austrian historians about the Pragmatica Sanctio, we see scholars of public law, politicians and jurists alongside professional historians citing and debating each other's work. In my study I focus on professional historians like Viktor Bibl, Alfons Dopsch, Henrik Marczali or Ferenc Eckhart, but I also introduce lesser known figures like Laura Polányi, Elek Jakab, or Hans Schlitter. Keeping in mind that new approaches to historiography include the analysis of metaphors, discourse strategies and the power of institutions, my study analyzes the role of institutions, deals with the problem of female historians on the margins, and examines different ethoses and self-representations of professional historians, archivists, and jurists.

Keywords: *historiography, nationalism, professionalism, history of ideas, history of law*

A 19. század és a 20. század eleje az európai történetírások professzionalizációjának az ideje, e folyamat azonban közel sem volt totális, egységes és folytonos. Azon kívül, hogy térben és időben eltérő sajátosságai voltak, nem csak a céhes történészekről szólt. Történészek együttműködtek jogászokkal, politikusokkal, újságírókkal, eközben pedig rendszerint átlépték a diszciplináris határokat. Bár a szakszerűsödő történetírások nemzeti keretek között szerveződtek, és a főbb intézményeik (történelmi társulatok, levéltárak, múzeumok) a nemzeti történelem kutatására jöttek létre, óhatatlanul szembekerültek rivális nemzeti történelmi elbeszélésekkel is.¹ A riválisokkal való szellemi összecsapásokban jól megmutatkozik, milyen különböző diszkurzív szerepet töltenek be a történészek eszményei (például az objektivitás), vagy a kutatással és a történelmi szerepkörrel összefüggő metaforák és fantáziák. Az is kiderül e viták historiográfiai tanulmányozásából, hogy a professzionális történészek miképp próbálták meghúzni a határt dilettáns és szakember között, miközben a viták során e határok mégis gyakran elmosódnak, szemlélítve, hogy a szakmaiság valójában nem volt magától értetődő, kritériumai folytonos igazolásra és újradefiniálásra szorultak.

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János ösztöndíj (BO/00246/23/2) támogatta.

¹ Tarafás: *Rivalizáló történelmi narratívák*, i. m.

Ausztriában 1913-ban ünnepezték az oszttrák *pragmatica sanctio* 200. évfordulóját. Ünnepeések, megemlékező cikkek és díszkötésű forráskiadványok jelezték a jubileum fontosságát. Részben az oszttrák rendezvénytisorozatra reagálva, magyar politikusok és történeesztzek hozzáfogtak a magyar *pragmatica sanctio* 200. évfordulójának (1923) megtervezéséhez, és ehhez külön kutatócsoporthokat hoztak létre.² A *pragmatica sanctio* vonatkozásában a történelmi értelmezések szembenállása természetesen nem ekkor kezdődött: a dualizmus idején is végig megfigyelhető a látens és nyílt vita a különböző felfogások között. Ezek az értelmezések ugyanis összefüggtek azzal, ki hogyan viszonyult a kiegyezéshez: a történeesztzek a *pragmatica sanctio*ról írva gyakran magáról a kiegyezésről mondtak véleményt. A vélemények pedig óhatatlanul különbözőek voltak: már az 1723-as törvények tisztázatlan kérdései is több eltérő megközelítést tettek lehetővé,³ de az egyes történeesztzek és jogtudósok szakmai és világnézeti sajátosságai is tagolták a diskurzust. A viták feldolgozásával a professzionális történetírások működési logikáját és személyi, intézményi környezetét vizsgálom: a nemzeti történetírások közötti vitákön kívül különösen arra koncentrálok, hogy milyen szerepet töltek be a szakmán kívüli vagy a szakmán belül marginális pozíciót betöltő személyek a történetírások számára. A *pragmatica sanctio* körüli vitákönk ugyanis két olyan főszereplője is volt, aki vagy nem volt történeeszt, vagy történeesztként a szakma peremvidékén helyezkedett el: Csekey István jogtudós és Gustav Turba történeeszt vett részt különösen aktívan a szellemi csörtékben, ezért az ő munkásságukat külön részletességgel elemzem majd. Megközelítesem egyszerre épít a historiográfia hagyományosabb és újabb irányzataira: Egyrészt fontosnak tartom a történeesztzi szövegek filológiai elemzését, bizonyos fogalmak, paradigmák megnevezését, a nagy nevek jelentőségének kiemelését, másrészt tanulmányom főszereplői mégsem a „nagy” történeesztzek, s nem veszem át egyszerűen az egykori paradigmák normarendszerét (például nem ítélem el automatikusan a „dílettáns” szerzőket), hanem kritikusán (de nem elutasítással) viszonyulok úgy az intézményes, mint az intézményen kívüli történetírásokhoz, s bemutatom a köztük lévő kapcsolatokat és ellentmondásokat egyaránt. Először azt mutatom be, hogy kik voltak a 20. század elején vitatkozó szerzők elődjei, akik meghatározták a témáról való beszédet.

A *pragmatica sanctio* történeesztzi értelmezései a 19. század második felében

A professzionalizáció egyik meghatározó jelensége a forráskiadás volt. 1864-ban jelent meg Szalay László⁴ közleménye a Budapesti Szemlében, amelyben többek között Pálffy Miklós nádor és Szluha Ferenc nádori ítélmester levelezéséből publikált részleteket. A levelezésben Pálffy és Szluha vitáztak arról, hogy el kell-e a magyaroknak fogadni a Habsburgok nőági öröklésének elvét vagy sem. A forráskiadáshez fűzött kommentár jól szemlélteti, hogy eredeti forrásokhoz jutni nem egyszer privilegizált helyzetet feltételezett: Szalay gróf Pálffy Pál politikustársának mondott köszönetet, hogy a leveleket rendelkezésére bocsátotta családi levéltárából.⁵ Nem rejtette véka alá azt sem, hogy kortárs oszttrák szerzőkkel (Lustkandl⁶) is vitázni kíván, s ezért tartja különösen fontosnak, hogy a jogi és történeti szemléletet egyszerre érvényesítse az 1723-as események vizsgálatánál: „Mint más tudományokban, úgy a

² Fábiánné: *A magyar pragmatica sanctio*, i. m.

³ Mezey: *A Pragmatica Sanctio*, 513.

⁴ Szalayról újabban Soós: *Szalay László*, i. m.

⁵ Szalay: *Adalékok*, 267.

⁶ Wenzel Lustkandl oszttrák jogász az 1860-as években hosszas vitát folytatott Deák Ferencsel az oszttrák és magyar alkotmánytörténelem kérdéseiről. Kettejük vitája alapvető hatást gyakorolt mind az oszttrák, mind a magyar közjogi, alkotmánytörténeti nézetek fejlődésére.

jogban is, párosítani kell a dogmatikát a históriával; azaz: nemcsak magát a törvényt, hanem ennek, különösebben a közjogi törvénynek hogymint keletkezését is kell ismernünk.”⁷

1866-ban egy Szalayhoz hasonlóan nagy jelentőségű történetíró, a „Deák-párthoz” tartozó Salamon Ferenc⁸ írt könyvet a *pragmatica sanctio*ról. Kötetét a korszakban végig alapműként hivatkozták, ezért részletesebben kitérek tartalmára. Salamon Szalayhoz képest határozottan történészként és nem jogtudósként nyúlt a témához. Mint írta, „nem szakfogalkozásom a jogtudomány”, ezért a jogi oldalról nem fog beszélni, hanem a „történelmi szempont” érdekli.⁹ Szakmai identitását jól mutatja, ahogy elhatárolta művét a pamflet műfajától. A pamflet a jelen „érdekei” és „szenvédélyei” szerint foglalkozik a történeti adatokkal, Salamon azonban nem pártérdekeket akart követni, könyvében pedig magát egyértelműen történésznek nevezte.¹⁰ A magyar trónöröklés történetét áttekintve, gyakran írt a politikai „kénytelenségről”, azaz szükségességről, amikor a rendek Habsburg-párti magatartását értelmezte, s helyeselte például az ellenállási jogról való lemondásukat 1687-ben, mondván, az ellenállás joga amúgy sem bírt nagy gyakorlati jelentőséggel.¹¹ Nem meglepő módon értelmezésében a *pragmatica sanctio* is szükséges lépés volt. III. Károlyt pozitív szereplőként írta le,¹² a nőági öröklés elfogadását pedig az „ősök” előrelátó cselekedetének nevezte, hiszen a török veszéllyel szemben csak a Habsburgokra támaszkodva lehetett védekezni. Salamon több forrást közölt művében, ám nem válogatás nélkül. A történetírói kritikának a lényeges és lényegtelen elválasztásában, valamint a források bírálatában szánt szerepet: „Ha tudjuk a helyzet domináló szempontjait, gyakran vesszük észre, hogy az emberek nyilatkozataihoz való szó szerinti ragaszkodás csak félrevezet. A helyzet fölfogása az, mely magoknak a szavaknak nemcsak értéket ad, hanem kezünkbe adja a kritikai próbakövet is, hogy a találót és a helyest megkülönböztessük a csupán hatásra számított fogásoktól.”¹³ Salamon elvetette azokat az elméleteket, hogy a magyar rendek csak Habsburg katonai kényszer hatása alatt fogadták el a *pragmatica sanctio*t (a szerző megfogalmazásában: „hazánk második Arany Bullája!”¹⁴) 1722/23-ban. A későbbi viták miatt fontos kiemelni, hogy Salamon – hasonlóan az osztrák történészekhez – csak az 1723. évi 1. és 2. törvénycikkeket tekintette a magyar *pragmatica sanctio* részeinek, azaz a harmadikat, amelyben ismételtelen megerősítették a magyar rendek privilégiumait, nem tartotta jelentősnek.¹⁵

A Salamon Ferenc életművével foglalkozó újabb kutatások kiemelik, hogy bár a professzionális történetírás kiemelkedő alakjaként tartják számon, történészi pályáját valójában végigkísérték a kollégák kritikái.¹⁶ Salamon ugyanis irodalmárként és színházkritikusként kereste kenyerét, mielőtt történetíró lett volna belőle, erre a tényre pedig pályatársai

⁷ Szalay: *Adalékok*, 278.

⁸ A szakszerűsödés folyamatában játszott sokoldalú szerepéhez lásd például: Romsics: *Clio bűvöletében*, 95–97.; Erős: *Modern historiográfia*, 144.

⁹ Salamon: *A magyar királyi szék*, VI.

¹⁰ Salamon: *A magyar királyi szék*, 16.

¹¹ Salamon: *A magyar királyi szék*, 62.

¹² „Míg Leopold [I. Lipót – T. L. D.] az államban csak katonát és jezsuitákat ismert s ezeken kívül legfeljebb a burocratáknak tulajdonított értéket, – Károly több oldalú ember s volt benne sok egy már újkori államférfiúból.” Salamon: *A magyar királyi szék*, 109.

¹³ Salamon: *A magyar királyi szék*, 138.

¹⁴ Salamon: *A magyar királyi szék*, 187.

¹⁵ Salamon szerint az egykori törvényhozók is csak az első kettőt sorolták a *pragmatica sanctio*hoz, a harmadik csak általánosságban beszél a rendek jogairól. Ráadásul maguk „az akkori nemesek sem tekintették azt saját jogaik valami erős megújításának”. Salamon: *A magyar királyi szék*, 214.

¹⁶ Zabán: *Salamon Ferenc*, i. m.

sohasem felejtették el emlékeztetni. Ezt a feszültséget látjuk Szilágyi Sándornak a Salamon művéről írt recenziójában is, amely a Pesti Naplóban jelent meg. Szilágyi szerint Salamon életművéből a források tanulmányozása tekintetében időnként hiányzik a „korrektség”,¹⁷ bár egyéb történelmi kvalitásait elismerte: Salamon „higgadt”, a dolgok „mélyébe hatol”, nem pártos, és nem keres bűnbakokat. Szilágyi megismételte Salamon bevezetőjének mondani-valóját: „...a részleghajlás, ha pártérdekből történik, bűn, s még a jóhiszemű sem lelhet feloldozást.”¹⁸ Jellemző egyébként Szilágyi politikai szempontból érzékelhető óvatosságára,¹⁹ hogy bár Salamon könyvének mindössze harmada foglalkozott a 18. század előtti időszakkal, a kritika írója döntően ezeket a részeket ismertette, a *pragmatica sanctió*ról szóló fejezetekről pedig alig tett említést.²⁰ Salamon nézetei a magyar *pragmatica sanctio* definiálásával kapcsolatban egyébként később sem változtak jelentősen, pedig az 1867-es kiegyezés törvényei az 1723. évi első három törvénycikket tekintették *pragmatica sanctiónak*.²¹

Ausztriában a 19. század második felében a *pragmatica sanctio* történetével bővebben először egy jogtudós-történész, Hermann Ignaz Bidermann foglalkozott. Eredményeit 1875-ben egy jogtudományi folyóiratban tette közzé. Történelmi kutatásokat szorgalmazott, mert szerinte így lehetne a széles körben elterjedt téves felfogásokat (például, hogy a *pragmatica sanctio* egyszerű házi törvény volt) cáfolni és rámutatni arra, hogy különböző szövegezésű oklevelek egész sora alkotja a *pragmatica sanctió*t. Bidermann történelmi szemléletét mutatja, hogy időnként felvillantotta az egyes korokban körvonalazódó lehetséges alternatívákat (így a birodalom szétaprózódásának lehetőségét, ami sokáig még opció volt a Habsburg-uralkodók számára), és igyekezett kevésbé határozott véleményt mondani olyan történelmi részletről, amelyhez nem volt forrása.²² Ugyanakkor nem véletlenül jogtudósi közegnek címezte mondandóját, hiszen írásában legalább annyit foglalkozott a jelenbeli politikai állapotokkal, mint a történelemmel. Bírálta a magyar közjogászok és politikusok (főleg Deák Ferenc) álláspontját, akik szerinte nem vesznek tudomást a fennálló „szűkebb realunióról” Ausztria és Magyarország között, és a *pragmatica sanctió*ban csupán védelmi szövetséget látnak.²³ Bidermann kifejtette ezzel szemben, hogy külön védelmi szövetség megkötésére 1723-ban nem volt szükség, mert az uralkodó volt a legfőbb hadúr mint az össz állam (*Gesamtstaat*) képviselője, a seregek pedig ebből kifolyólag az egész birodalomban engedelmeskedtek neki – külön véd- és dacsövetség létrehozása értelmetlen volt. Fő következtetése az, hogy a *pragmatica sanctió*nak a jelenre nézve egyedül az a jelentősége, hogy realuniót

¹⁷ Szilágyi egyébként maga sem volt egész életében történész, szépírói és újságírói tevékenységet is kifejtett. Mann: *Szilágyi Sándor történetírói pályakezdetéről*, i. m.

¹⁸ Szilágyi Sándor: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica sanctio története. Írta Salamon Ferencz*. [Recenzió] I. rész. Pesti Napló, 1866. július 1. 1.

¹⁹ Gunst Péter szerint a 18. századról történészként írni kockázatos volt a 19. században: Gunst: *A magyar történetírás története*, 206.

²⁰ A 18. századi részekre nézve Szilágyi így szabadkozott: „Nem kísérhetjük szerző művét nyomról nyomra, hisz ismertetésünk már is hosszúra nyúlt. S az olvasó türelmét sem akarván sokáig fárasztani, csak röviden emelünk ki néhány mozzanatot.” Szilágyi Sándor: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica sanctio története. Írta Salamon Ferencz*. [Recenzió] II. rész. Pesti Napló 1866. július 5. 2.

²¹ 1881-ben is visszautalt a történelmi szereplők korabeli értelmezésére: „...mind végig nem tudtak a rendek arra nézve megegyezni, hogy a most ismert cikkek közül a két elsőhöz hányat és minőket vegyének hozzá.” Salamon Ferenc: *Mi az a „pragmatica Sanctio” az 1867-iki törvényekben?* A Hon, 1881. március 20. 1.

²² Bidermann: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanction*, 137.

²³ Bidermann: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanction*, 220.

hozott létre a két ország között, „oly értelemben, hogy egy terület sem szakadhat el a többitől anélkül, hogy a régen adott szavához hűtlenné ne válna, viszont a külső veszély esetén való együttműködés és közös eljárás ezzel még nem lett beiktatva”.²⁴ (Kiem. az eredetiben) A közös védelmet Bidermann szerint nem a *pragmatica sanctio*, hanem az uralkodó iránti hűség garantálja. Fájjalta azonban, hogy a reálunió tartalma közelebbről végülis nem lett meghatározva, és ez adja az alapot a vitákra.²⁵

Azt, hogy mennyire új kutatási téma volt a *pragmatica sanctio*, jól szemlélteti még August Fournier osztrák történész (ő később Napóleon életrajzírójaként vált híressé) tanulmánya a német *Historische Zeitschrift* hasábjain. Nem mellékes körülmény, hogy röviddel a publikáció előtt (1874) kapott állást a belügyminisztérium levéltárában, tekintélyét és kutatási lehetőségeit növelte e pozíciója. Fournier szerint úgy látszik, „szinte példátlan, hogy egy VI. Károly *Pragmatica Sanctio*jához hasonló, világraszóló jelentőségű állami eseménnyel kapcsolatban a legutóbbi időig teljes tisztázatlanság uralkodott, és a történelmet nagy sötétség fedi, amely a megszüntetésére indult számos próbálkozás ellenére még ma sem tűnt el teljesen.”²⁶ Fournier a „sötétség” eltüntetése érdekében publikált néhány forrást (így az 1703-as titkos trónöröklési rendelkezést), a *pragmatica sanctio* történetét pedig röviden összefoglalta, miközben a magyarországi vonatkozásokhoz elsősorban Bidermann és Salamon műveit használta. Fournier egy volt tanítványa, a prágai Ottokar Weber is foglalkozott a kérdéssel. Weber az osztrák középkorkutatók fórumaként működő *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG) lapjain írt röviden arról, hogy volt-e ellentmondás az 1703-as *Pactum Mutuae Successionis* és 1713-as trónöröklési rendelkezés között.²⁷ Weber arra jutott, hogy nincs, az egyes rendelkezések az aktuális történeti körülményekhez igazodva emelték ki jobban egyik vagy másik ág jelentőségét, ám a főbb utódlási kérdéseket mindez nem érintette.

Mind Fournier, mind Weber tanulmányát az aktuális politikai és közjogi viszonyok taglalásától való tartózkodás jellemezte; főleg a történészcéh tagjaihoz intézték mondanivalójukat, szemben például Bidermannal, aki szélesebb (jogász, politikusi, történészi) olvasókörnek írt. Tanulmányaik alapján az is látszik, hogy az újabb publikációk már inkább a részletkérdések tisztázására és forráspublikálásra törekedtek, és kevésbé volt céljuk nagyobb ívű szintézisalkotás. Az osztrák történetírásban a szintézist Gustav Turba alkotta meg, mielőtt azonban kitérnék munkásságára, a professzionalizáció egy másik problémáját szemléltetem Jakab Elek, Polányi Laura és Marczali Henrik szemléletbeli különbségein keresztül.

Az ítékezés helye – Jakab Elek, Polányi Laura és Marczali Henrik történeteinek összehasonlítása

A Kossuth-párti történész és levéltáros, Jakab Elek 1879 és 1880 között négyrészes tanulmányt közölt a *pragmatica sanctio* 1722-es erdélyi elfogadásáról a *Századok* hasábjain. Tanulmányának nem az volt a sajátossága, hogy elítélte a Habsburgok Erdéllyel való bánásmódját; a magyar történetírás ugyanis a korszakban rendre hangsúlyozta (pártállástól

²⁴ Bidermann: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanction*, 233.

²⁵ Bidermann: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanction*, 251.

²⁶ Fournier: *Zur Entstehungsgeschichte*, 16.

²⁷ Weber: *Noch einmal das Pactum mutuae successionis*, i. m. Az osztrák történetírásban sokáig vita zajlott arról, hogy a két rendelkezés ellentmondott-e egymásnak, amikor különböző ágakat (József, illetve Károly leszármazói) részesített előnyben a trónöröklés rendjét illetően. Weber publikációja a kérdés végleges rendezését célozta.

függetlenül, Salamon Ferencről Csekey Istvánig²⁸), hogy az uralkodó törvénytelenül bánt Erdéllyel, amikor azt egyszerűen örökös tartományként kezelte, s nem vette figyelembe alkotmányos tradícióit és formáit. Jakab inkább azzal tűnt ki, hogy milyen erőteljes erkölcsi bírálatban részesítette azokat a magyar urakat, akik pozícióért, haszonért, rangért, pénzbeli juttatásért cserében Erdélyben keresztül vitték a Habsburgok akaratát, és előkészítették a trónöröklési rend elfogadását. Név szerint felsorolta őket, és ítéletet mondott róluk, illetve általában a korszakról is. Például, miután bemutatta az erdélyi urak meggazdagodásáról és jutalmazásáról (és a cserében elvárt lojalitásról) szóló forrásokat, megjegyezte: „Azonban ez adat így is a tett szolgálatokat eléggé igazolja, a kir. kormányzók kérelme s a cancelláriai ajánlat pedig ama kor erkölcsi állapotát s uralkodó szellemét valóban kedvezőtlen színben tünteti fel.”²⁹

Jakab pályája során különösen Thaly Kálmánnal, valamint a levéltárban felettesével, Pauler Gyulával került összetűzésbe. Thaly a *Századok* szerkesztőjeként 1870-ben például azzal dobta vissza Jakab egyik írását, hogy a politika és a jelenbeli állapotok taglalása az újságírók és nem a folyóirat feladata.³⁰ A *Századok* szerkesztősége egyébként a négyrészes tanulmányt sem hagyta annyiban: rögtön a tanulmány negyedik (utolsó) részének megjelenése után az 1880-as évfolyam tartalmazott egy igen erős bírálatot Jakabnak a Dávid Ferenc (az erdélyi unitárius egyház megalapítója) életéről írt, 1879-ben megjelent könyvéről. A recenzió legalább két oldalban foglalkozott azzal, hogy Jakab személyes kvalitásai alapján miért nem jó történettudós, és miért lenne inkább agitátornak való – a bírálat egyébként kiváló forrás az aktivizmus *versus* akadémiasság ma is aktuális viszonyának tanulmányozásához.³¹ Erdemei elismerése mellett egyes levéltárosok kritikusan vélekedtek Jakabról később is: a magyar *pragmatica sanctio* ünneplését előkészítő bizottság iratai között találunk egy névtelen (talán Csánki Dezső által írt) véleményt Jakab négyrészes tanulmányáról. E szerint Jakab a „maga bőbeszédű modorában, de pontosan mint mindig, összeállítja a tárgyalások folyamatát. Politikai szempontból nem mond semmi újat. Jogtörténeti és közjogi szempontból kiemeli ugyan az egyes törvénytelen phasisokat, de nem precíze és nem felölelésével az összes szempontoknak. Régi dolog, hogy III. Károly Erdélyt örökös tartományának akarta tekintetni s hogy az eljárás szabálytalan volt.”³²

Jakab megközelítésével szemben az egyik első hazai professzionális történész, Marczali Henrik³³ máshogy értékelte a *pragmatica sanctio* elfogadásában szerepet játszó magyar nemeselek szerepét. A tízkötetes milleniumi magyar történetben ő írta a 18. századról szóló részeket, amelyekben bőven kitért a *pragmatica sanctio*ra is. 1722-es erdélyi elfogadásával kapcsolatban leszögezte, hogy „erkölcstelen eszközök” is hozzájárultak ugyan a Habsburgok sikeréhez, ám összeségében az a fontos, hogy a trónöröklési rend erdélyi elfogadása

²⁸ Salamon: *A magyar királyi szék*, 119–123.; Csekey: *A pragmatica sanctio Erdélyben*, i. m.

²⁹ Jakab: *A Pragmatica Sanctio története Erdélyben*, 416. Máshol: „Erdély fiaiban az alkotmány iránti érzület ez időben kétségtelenül hanyatlásnak volt indulva.” Uo. 421.

³⁰ Szabad: *A levéltáros és történetíró Jakab Elek*, 553–554.

³¹ „Valóságos agitatori stílus van, született missionarius, kit minden mozzanat, minden pillanat elragadtatásba hoz. Mindezeket így elgondolva, a sors csodálatos játékának tartjuk, hogy J. E. szobatudós, kinek az a rendeltetése, hogy életének fáklyája régi fólíánsok közt lobogjon s majd a nagy tanulmányokat igénylő művek írása közben hamvadjon el.” Deák: *Dávid Ferencz*, 511.

³² MNL–OL P 2262, 934. „Pragmatica Sanctio”, név és dátum nélkül.

³³ Dénes: *Választott nemzet*, i. m.; Sziájtó: *A történelem diskurzusa*, 103–104.

szükséges volt, nem volt más alternatíva.³⁴ Néhány oldallal később a magyar *pragmatica sanctio* 1723-as létrejöttével és a magyar urak Habsburgoktól kapott jutalmaival kapcsolatban is hasonlóan érvelt: „Nem szabad e jutalmakat és azok elfogadását a közerkölcsök mai mértékével mérnünk. Igen valószínű, hogy, legalább a főurak, ugyanazt a munkásságot fejtik ki, ha ilyenre nincs is kilátásuk.”³⁵ Marczali – Salamonhoz hasonlóan – pozitívan értékelte III. Károlyt, a *pragmatica sanctio*t pedig remek lehetőségnek, bizonyos értelemben kiindulási alapnak tartotta ahhoz, hogy idővel „a Habsburgok monarchiájából magyar birodalom válhatik”,³⁶ hiszen a 18. századtól kezdve Magyarország lett az uralkodó legfőbb támasza, ami jelentősen bővítette a magyarok mozgásterét.³⁷

Mindez azonban nem jelentette, hogy Marczali teljesen elzárkózott volna a jelen kényes pontjait érintő, kritikusabb történeti megközelítésekől, hiszen tanítványa, a polgári radikálisokkal jó kapcsolatot ápoló, ráadásul nőként érvényesülni próbáló Polányi Laura nála írta disszertációját III. Károly magyarországi gazdaságpolitikájáról.³⁸ Polányi eredményeit jellemző módon nem történeti folyóiratban közölték, hanem a *Közgazdasági Szemlében*, amelyben az is szerepet játszhatott, hogy unokatestvére és barátja, Szabó Ervin régóta a folyóiratnál dolgozott. Polányi a 18. század első felének magyar országgyűléseit elemezte abból a szempontból, hogy azok milyen gazdasági rendelkezéseket hoztak, és ezek milyen összefüggésben álltak az aktuális politikai és alkotmányos rendszerrel. A tanulmány szerint ezek a törvények társadalmi tekintetben elmaradt politikát tükröztek, amely a földbirtokosoknak kedvezett a jobbágysággal szemben. A földbirtokosok „reakciós” osztálya azért érvényesíthette akarátát a progresszív gazdaságpolitikát szorgalmazó III. Károlyval szemben, mert az uralkodónak szüksége volt a magyar nemesek támogatására a *pragmatica sanctio* ügyében. A *pragmatica sanctio* elfogadásának tehát a hátrányos gazdaság- és társadalompolitika uralomra jutása lett az ára.³⁹ A „reactionárius” gazdaságpolitikát képviselő nemeseket Polányi rendszerint a „pragmatica sanctio megadása céljából teremtett új uralkodó osztály”-nak nevezte, az országgyűlési törvényekben pedig társadalmi osztályok és csoportok érdekeit látta érvényesülni.⁴⁰ A tanulmányt egyébként végig az „uralkodó osztállyal” szembeni kritikus hangnem dominálja, egyedül a végén találunk egy hivatkozást a történelmi körülményekre,

³⁴ „De nagyjában mégis politikai szükség, több: a politikai kénytelenség döntött. Még mindig ott áll a szomszédságban a török. Még mindig veszedelmes, bár nem uralkodó már. Az osztrák hatalom lerázására, különösen akkor, 1717 után, alig lehet gondolni. Ellenben azt lehet remélni, hogy a dynastia a hú Erdélyt nemcsak megtartja szabadságai birtokában, hanem ki is terjeszti azt a török rovására.” Marczali: *Magyarország története*, 207.

³⁵ *Magyarország története*, 223.

³⁶ *Magyarország története*, 225.

³⁷ A teljes képhez hozzátartozik, hogy Marczali az 1910-es évekre sokkal kritikusabbá vált a *pragmatica sanctio* és a kiegyezés kapcsán is. Németül írt alkotmányjogi könyvében sokat bírálta úgy a *pragmatica sanctio*t (katolikus hangsúlyai miatt), mint a kiegyezést. Marczali: *Ungarisches Verfassungsrecht*, i. m.

³⁸ Mihelyt azonban Polányi Laura férjhez ment, Marczali levélben közölte, hogy ezzel „elvesztette” kedves tanítványát, azaz a családosi élet és a történetírás összeegyeztetését csak férfiak esetében tartotta lehetségesnek. Marczalit idézi Szapor: *A világhírű Polányiak*, 53.

³⁹ „Smith Ádám, a szabad munka és szabad versey nagy theoretikusának születése évében, 1723-ban Magyarországon létrehozzák a dolgozó osztályok teljes megkötöttségének, tárgy és magántulajdon voltának törvénybe iktatását.” Strickerné Pollacsek: *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása*, 460.

⁴⁰ Strickerné Pollacsek: *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása*, 462.

mint amelyek megmagyarázhatták a nemesség magatartását.⁴¹ Polányi tanulmánya valószínűleg a kiegyezés rendszere és az általa stabilizált magyar vezetőréteg közvetett bírálata volt.

A magyar történetírás legbefolyásosabb képviselői (Salamon és Marczali voltak a történešzi szeminárium rendszer meghonosítói a magyar egyetemeken) szükséges politikai döntésnek tartották a *pragmatica sanctió*t, amivel közvetve az 1867-es kiegyezésről és a fennálló közjogi-politikai berendezkedésről mondtak véleményt. Az, hogy a történešzek melyik témánál és milyen mértékben érvényesítették a múlt megértésének/elítélésének eszméjét, nagyban függött attól is, hogy az adott történeti téma milyen viszonyban állt a jelennel (például: milyen időbeli távolságra volt tőle), vagy hogy a történešz mennyire integrálódott a tudományos és felsőoktatási intézményrendszerbe. Ebből a szempontból megállapítható, hogy a dualizmus kori magyar történešzek többsége megkötötte a maga kiegyezését, s munkáikban egyéssítették a függetlenségi (a Habsburgok Erdély-politikájának elítélése) és aulikus (a *pragmatica sanctio* pozitív megítélése) hagyományokat.⁴² A sokkal kritikusabb hangú szerzők inkább peremhelyzetből érkeztek, és általában ott is maradtak.

A 19. század végére azonban egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy jelentős ellentét van az osztrák és magyar történešzek között a téma megítélése kapcsán. Thallóczy Lajos, aki 1885-től a bécsi kamarai levéltár igazgatója⁴³ volt, 1897-ben a Századokban írt tanulmányt az 1722/23-as törvények közzétételének módjáról, mert reagálni akart Bidermann megjegyzésére, mely szerint „különös”, hogy a magyar törvényekre a záradékot nem a magyar udvari kancelláriában tették. Bár az osztrák tudós nem fejtette ki bővebben a kérdést, Thallóczy felismerte, hogy Bidermann ezzel arra célzott, a magyar törvények az udvari kamaránál készültek, ami az osztrák birodalmiság eszméjét erősítené, szemben a magyar alkotmányos önállóság gondolatával. A magyar történešz ezzel szemben arra jutott, hogy a törvényeket valóban az udvari kamaránál nyomtatták (elsősorban praktikus és nem ideológiai okokból), de nem ott készültek, s a *pragmatica sanctio* közjogi érvényét az sem vonja kétségbe, ha a törvények szövegének első példányát még nem sikerült fellelni a levéltárakban, hiszen a 18. században minden példány eredetinek számított, amit a király aláírt és lepecsételt. Ezek közül elég volt tehát egy is ahhoz, hogy közjogilag érvényesnek tekinthessék a *pragmatica sanctió*t.⁴⁴ A viták azonban akkor vettek újabb fordulatot és kaptak élesebb politikai töltetet, amikor az osztrák történetírás jelentős energiákat fordított a szintézisalkotásra.

Gustav Turba történetfelfogása és az osztrák jubileumi megemlékezések

Gustav Turba 1885-ben végzett a Bécsi Egyetemen történelem szakosként, ám sokáig gimnáziumi tanárként dolgozott. 1898-ben habilitált, 1909-ben pedig rendkívüli egyetemi tanári címet kapott, 1917-ben nevezték ki professzorrá. Alkotmánytörténešz volt, aki a *pragmatica sanctio* és a trónöröklési jog kutatásával vált híressé, ugyanakkor a róla szóló historiográfiai irodalom marginális helyzetű történešznek tartja, aki teljesen sohasem integrálódott az osztrák történešzi körökbe.⁴⁵ Turba például rendszeresen közölt igen kritikus hangú recenziókat az 1897-ben alapított Kommission für neuere Geschichte Österreichs forráskiadványairól,

⁴¹ Strickerné Pollacsek: *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása*, 478.

⁴² Cieger: *Nemzeti identitás és állampolgári lojalitás*, i. m.; László: *A kiegyezés történeti párhuzamai*, i. m. A kor magyarországi alkotmányos, politikai és társadalmi viszonyaihoz lásd még újabban a következő kötet tanulmányait: Gyáni (ed.): *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy*, i. m.

⁴³ Juzbašić–Ress (Hgs.): *Lajos Thallóczy*, i. m.

⁴⁴ Thallóczy: *Az 1722/3. magyar országgyűlés*, i. m.

⁴⁵ Scheutz: *Turba ist ein ganz gemeiner Kerl!*, i. m.

amivel nem szerzett jó pontokat a vezető osztrák történészek szemében. Nem mindig a legjobb emberbe kötött bele, amit jól szemléltet az ekkor még gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekkel foglalkozó Heinrich Srbikkel folytatott 1914-es vitája. Srbiket Turba azért támadta meg egy könyvkritikájában, mert az szerinte nem elég képzett a segédtudományokban, és számos hibát vétett forrásközléseiben. Turba kifogásai szinte az őrlőbe kergették Srbiket, barátokkal folytatott levelezéseiben „teljesen közönséges fickónak” nevezte, majd nyíltan polemizálni kezdett vele. Egyrészt Srbik mozgósította történészi kapcsolatait, hogy Turba kritikáját egy pozitív hangú recenzió megírásával ellensúlyozzák a MIÖG hasábjain, másrészt pedig azt válaszolta egy ellenfelének címzett cikkben, hogy minden recenzióknak kiegyensúlyozottnak kell lennie és nem részletkérdéseken fennakadnia. Turba reagált Srbik válaszára: Szerinte egy könyvkritikában csak a „történelmi igazságot” kell keresni.⁴⁶

Még inkább képet kaphatunk Turba történetfeldolgozásáról és más történészekhez való viszonyáról, ha részletesebben megvizsgáljuk az első alkotmány- és jogtörténeti monográfiáját (1903), amelyben áttekintette az osztrák, magyar, cseh trónöröklési jog alakulását a kezdetektől a 18. századig.⁴⁷ A rendkívül ambíciós munka saját meghatározása szerint a *pragmatica sanctio* „előtörténete” kívánt lenni, és azt vizsgálta, hogy a 18. század eleji trónöröklési rendelkezések (különösen a nőági öröklés) milyen korábbi történelmi jogi hagyományokon alapultak. Turba a jogtörténelmet szoros összefüggésben tárgyalta az aktuális hatalmi viszonyokkal. Szerinte a „jog történelme egyben a hatalom történelme is. Új jogot gyakran a régivel szemben elkövetett jogtalanság útján teremtenek.”⁴⁸ Módszerét tekintve elhatárolta magát a hipotézisektől és a politizálástól, és csak a forrásokra akart koncentrálni.⁴⁹ Ez persze nem jelentette azt, hogy egyéb vonatkozásokban távol tartotta volna magát a politikától. Az előszó szerint Wilhelm von Hartel osztrák oktatásügyi miniszter támogatta kutatásait, e kapcsolat pedig minden bizonnyal segítette abban, hogy több ország levéltárait gond nélkül felkereshette, és kutathatott bennük.⁵⁰ Turba nemcsak az előszóban, de később több helyen is kitért módszertani elvei ismertetésére. Szerinte a történeti kutatás hasonló a természettudományoshoz: „...ahhoz, hogy biztos következtetéseket lehessen levonni, a megfigyelt tárgyat el kell szigetelni, a látszólag összefüggőt gondosan szétválasztva kell hagyni, ezzel együtt viszont lehetőség szerint növelni kell a megfigyelések számát.”⁵¹ A szerző a középkortól kezdve külön-külön megvizsgálta az egyes osztrák tartományok jogtörténetét, és mindenhol a nőági öröklés nyomait kutatta – olyan alapon tett különbségeket az egyes területek között, hogy hol volt kedvezőbb a női öröklés helyzete. Karintia területén például a Habsburgok előtti időkben szerinte a tartományi hatalmak ismételten lehetővé tették a nőági öröklést, még ha külön szerződés is kellett hozzá.⁵² A nő „jogi emancipációját” segítő gondolatok Itáliából érkeztek Ausztria területére, ám Turba azt a lehetőséget is felvillantotta, hogy a germánoknál

⁴⁶ Scheutz: *Turba ist ein ganz gemeiner Kerl!*, 67.

⁴⁷ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, i. m.

⁴⁸ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 1. Lásd még: „A jog bizony gyakran valamilyen küzdelem eredménye.” Uo. 21. „A jogfejlődés logikája megszűnik ott, ahol a hatalom úgy akarja.” Uo. 29. „Mi, emberek igazából nagyon hajlamosak vagyunk egy hatalom győzelmét annak fejlettebb jogával magyarázni. Így fordul elő, hogy a történetírás, ha nem is rosszindulatból, de gyakran egy olyan párt mellett száll síkra, amelyik jogtalanságra épül.” Uo. 41.

⁴⁹ „Általában hagyom, hogy az új és régi források hassanak rám, mielőtt a korábbi értelmezésekkel és véleményekkel foglalkoznék. Elsősorban a valóság megragadására törekedtem, és kerültem a pusztá teoretizálást vagy politizálást.” Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 41.

⁵⁰ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 3.

⁵¹ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 7.

⁵² Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 14.

a jog területén eredetileg nemi egyenlőség uralkodott.⁵³ Az egyes történelmi korszakokban a női jogi emancipáció ellen és mellett érvelők küzdelmét tárgyalta, jogtörténešzként elsősorban ezek a kérdések érdekelték.⁵⁴ Turbának egyébként mindenképpen a javára lehet írni az összehasonlító módszer alkalmazását: Igen részletesen foglalkozott a cseh és magyar trónöröklés kérdéseivel is, mert szerinte az egyik ismerete megkönnyíti a másik tanulmányozását. Persze az összehasonlítás az aktuális Habsburg-területek összetartozásának elméletét volt hivatott igazolni. A cseh jogfejlődés tárgyalásánál a női öröklés hagyományát szláv jogszokásokra vezette vissza, és természetesen leszögezte, hogy „a cseh koronáért folytatott küzdelem birodalmi jogi szemszögből egyben a nők jogi emancipációjáért is folyt”.⁵⁵ A magyar történelmi példák vizsgálata után arra jutott, hogy a női kormányzást ugyan nem ismerték el a magyar rendek, ám elméletben nem zárták ki a női trónöröklést.⁵⁶ Kiemelte, hogy már Mátyás is gondolt női utód elfogadtatására.⁵⁷ A női emancipáció ellen/mellett érvelők olykor érezhetően kiváltották Turba neheztelését vagy szimpátiáját. Szapolyai János és pártja az osztrák történešz szerint a női természet alkalmatlanságát hangoztatta, így épp nem az emancipációt segítették elő.⁵⁸ Turba az 1867-es magyar törvények bírálatával fejezte be művét, és hozzátette: remélhetőleg a magyar királyválasztási jog sohasem fog újra életbe lépni.⁵⁹

Turba könyve nem aratott osztatlan elismerést osztrák történešzi körökben. Az alsó-ausztriai alkotmány- és társadalomtörténettel foglalkozó Viktor Bibl írt róla kritikus cikket a Wiener Zeitung hasábjain. Bibl szerint Turba „szorgalmas”, műve alapos és impozáns. A nőági öröklés elterjedtségét viszont a valóságoshoz képest túlhangsúlyozta: „...ugyanakkor egészen biztosan túlbecsüli a valóságos eredményeket, amikor már a 13. századra nézve az ’örökös’-ön teljesen általánosan férfit és nőt is ért.”⁶⁰ Bibl hozzátette, hogy a női öröklések inkább kivételnek számítottak, és valamilyen speciális privilégium eredményei voltak. Érezhető a bíráló kifogása Turbának a természettudományokra való hivatkozása kapcsán is. Bár Bibl nem írta le nyíltan, többször elítélte a mű túlságosan „racionális” történelemszemléletét. Idézte Turbát arról, hogy az 1867-es kiegyezésben a magyar fél jogértelmezése nem megfelelő, majd hozzátette: „Ha itt véleményünk szerint a szerző túl racionálisan járt is el, úgy látszik, a cseh trónörökléssel foglalkozó részekben ezt jóvá akarta tenni: itt teljesen biztosan a történelmi jog talaján áll; nem *fentről* világít lefelé, hanem *lentől* felfelé...”⁶¹ (Kiem. az eredetiben) Ám Bibl úgy látta, hogy a cseh jogfejlődésről szóló részek sem sikerültek túl jól, mert Turba mindenáron a jogfolytonosságot akarta kiemelni. Különösen a mű végét minősítette gyengének, ahol Turba aktualizál. Itt Bibl szerint túlságosan „előtérbe kerül” a szerző személyisége. „Egy jogtudományi munkából nem azt akarjuk tudni, hogy az miképp látja a dol-

⁵³ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 28.

⁵⁴ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 64.

⁵⁵ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 234.

⁵⁶ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 321.

⁵⁷ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 329.

⁵⁸ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 343.

⁵⁹ Turba: *Geschichte des Thronfolgerechtes*, 360. Gernot Heiss szerint az osztrák nemzeti történetírás azáltal, hogy a később szerzett területek történetét is megírták, igazolták azok mindenkori összetartozását. Ez a megállapítás Turba könyvére is érvényes, aki azt akarta bizonyítani, hogy a *pragmatica sanctio* harmonikusan illeszkedett egy középkortól érvényesülő jogfolytonosság folyamataiba. Heiss: *Im „Reich der Unbegreiflichkeiten”*, 456.

⁶⁰ Bibl, Viktor: *Das Thronfolgerecht in Österreich-Ungarn*. Wiener Zeitung, (1903) október 13. 7.

⁶¹ Bibl: *Das Thronfolgerecht in Österreich-Ungarn*, i. m.

gokat, hogy a dolgok mik lehetnének, hanem hogy mi hogyan alakult, *milyen volt valójában*.⁶² (Kiem. az eredetiben)

Turba következő könyve (1906) szűkítette a kutatási területet; immár csak a *pragmatica sanctio*ra koncentrált. A szerző polemikus hajlamát jól mutatják a lábjegyzetek, ahol forráskezelési kérdésekben Lustkandl, Bidermann, időnként Salamon is célkeresztbe került, ugyanakkor Marczalira elismerően utalt. Mindemellett gyakran olvashatunk arról, hogy a *pragmatica sanctio* okleveles anyagát először Turba kutatta minden részletre kiterjedő módon.⁶³ Történelmi kérdések mellett közjogiakat is igyekezett tisztázni. Hosszasan fejtegette például, miért nem jó Habsburg-házat emlegetni trónöröklési kérdésekben, és miért kellene inkább Ausztria-házról beszélni.⁶⁴ A *pragmatica sanctio* 1722-es erdélyi elfogadása Turba szerint is nélkülözte a „népszuverenitás” legcsekélyebb érvényesülését is.⁶⁵ Cáfolta, hogy a horvát rendek 1712-ben azért szorgalmazták a nőági öröklés elfogadását, mert a császár a magyarok ellen akarta kijátszani őket. A rendekkel szemben nem volt kíméletes, az adómentességhez való ragaszkodásukat „egoizmusnak” nevezte.⁶⁶ A *sanctio* elfogadásáért kardoskodó magyar urakat „patriotizmusuk” mellett az uralkodó iránti hűség bizonyításának vágya is motiválta – fejtegette. Kiemelte – a magyar történetírók többségének véleményétől eltérve, ugyanakkor Salamon felfogásához közelítve –, hogy az 1723. évi 3. törvénycikket maguk a magyar urak (így Károlyi Sándor) tartották fölöslegesnek, ezért Turba azt sem számítottta a magyar *pragmatica sanctio*hoz.⁶⁷ Könyve végén ismét elmerült az aktuális kérdésekben. Szerinte a magyar királyválasztás joga sohasem fog érvénybe lépni, mert a magyar *pragmatica sanctio* (amelyet a magyar rendek a dinasztia iránt érzett „hálából” és bizalomból alkottak meg) az osztrák-ház minden ágát elfogadta.⁶⁸ Turba könyvét a *Századokban* Ferdinándy Géza közjogász ismertette, ami jól mutatja a hazai történetírás és jogtudomány összefonódásait. Ferdinándy szerint Turba könyvének ferdítéseit (például, hogy a *pragmatica sanctio* az osztrák monarchia részévé tette Magyarországot) csak közjogász szemével lehet észrevenni, nem elég ismerni a történelmi eseményeket hozzá. De megbocsátó volt azzal kapcsolatban, hogy Turba osztrák nézőpontból elemezte a témát, „a min végre nem is lehet csodálkozni, mert hiszen osztrák író nem tárgyalhat ily kérdést magyar szempontból”.⁶⁹

Ausztriában 1913-ban megemlékező ünnepségek zajlottak a *pragmatica sanctio* 200. éves évfordulója alkalmából. Turba forráspublikációt adott közre, és több osztrák történész (Alfons Dopsch, Hans Schlitter) is megszólalt. A forráspublikáció a *pragmatica sanctio*val kapcsolatos források szöveges, néhány esetben fényképes változatát tartalmazta. Az előszót Karl von Stürgkh gróf, Ausztria konzervatív miniszterelnöke (1911–1916) írta, aki 1713-at Ausztria történelme fordulópontjának nevezte. A miniszterelnöki megbízás miatt érzett kényelmetlenség egy-két helyen átüt Turba bevezető sorain. Egyrészt sajnálta, hogy mindössze négy hónap állt rendelkezésére, és ezért a kötetet rohamtempóban készítette el, másrészt feltűnően hangsúlyozta saját függetlenségét: „A jelen művet illető megtisztelő megbízást

⁶² Bibl: *Das Thronfolgerecht in Österreich-Ungarn*, 8.

⁶³ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 6. Később magyar levéltárosok egész sorának (Károlyi Árpádtól Tagányi Károlyig) mondott köszönetet, hogy támogatták kutatásait. Uo., 91. 1a.lábjegyzet.

⁶⁴ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 23–24.

⁶⁵ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 61.

⁶⁶ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 89.

⁶⁷ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 119.

⁶⁸ Turba: *Die Pragmatische Sanktion mit Besonderer Rücksicht*, 129.

⁶⁹ Ferdinándy: *Gustav Turba*, 551.

annál szívesebben vállaltam el és teljesítettem, mert itt, mint mindig, a tudományos meggyőződéseim érvényesítésének nem voltak akadályai.”⁷⁰ (Kiem. az eredetiben – T. L. D.) Az előszóban Turba ismét azzal foglalkozott bővebben, hogy miként lehet definiálni a *pragmatica sanctió*t (törvények, jogszokások, oklevelek összessége, nem csupán egy okirat, mint korábban hitték). Most sem hagyta ki a horvátok 1712-es akciójának leírását: „A horvát tartománygyűlés 1712-es döntésének oka nem a császári udvar befolyása, hanem a Magyarországgal kapcsolatos ellenérzés volt.”⁷¹ A forrásközlés módját meghatározta, hogy Turba milyen fogalmakkal dolgozott: a magyar *pragmatica sanctió*nál az 1723-as törvény előszavát és első két cikkelyét közölte, a harmadikat nem.⁷² A magas színvonalú forráspublikációba időnként becsúszt egy kis malőr, aminek felhánytorgatását a magyar történetírás persze nem mulasztotta el: Marczali Henrik a *Századokban* gúnyolta ki Turbát, amiért a *pragmatica sanctio* erdélyi elfogadásának oklevelén szereplő pecséteken nem tudott mindent dekódolni a magyar nyelvtudás hiánya miatt.⁷³

1913. április 19-én Ausztria majd minden jelentősebb lapja megemlékezett a nevezetes évfordulóról, Turba pedig jelentős hírnévre tett szert, mert a téma legfontosabb kutatójaként ünnepelték.⁷⁴ A publicisztikai felületeken megnyilvánuló történészek is gyakran hivatkoztak az ő munkásságára. Jó példa erre a bécsi levéltáros Hans Schlitter (a Haus-, Hof- und Staatsarchiv munkatársaként több magyar történész kollégája)⁷⁵ cikke, aki a tartománygyűlések és a *pragmatica sanctio* kapcsolatáról írt. Schlitter szerint a 18. század első évtizedéig a Habsburgok többet foglalkoztak a területek szétválasztásával, mint egyesítésével, a családpolitika addig mindig legyőzte az összállamiság eszméjét.⁷⁶ A 18. század elején is eredetileg csupán dinasztikus kérdéssről lett volna szó, ám a magyarok és a horvátok közjogi problémát csináltak a *pragmatica sanctio* elfogadásából.⁷⁷ A szerző a történelmi témán keresztül a jelennel összefüggő kívánságát fejezte ki: éljenek a monarchia népei egymás mellett békében, az összállami (lényegében birodalmi) eszme ígézetében. Schlitter ugyanis azzal zárta cikkét, hogy az összállamiság eszméjének 1723-as végső győzelmében nemcsak a dinasztia, de Magyarország is fontos szerepet játszott.⁷⁸ Közvetlenül Schlitter cikke után jelent meg az oszttrák levéltáros magyar kollégája, a bécsi egyetem jogi karán doktorált Stokka Tankréd cikke a magyarországi vonatkozásokról. Stokka írása különösen azért érdekes, mert szemlélteti a Szent Korona-tan⁷⁹ korabeli népszerűségét, különösen a jogászai végzettséggel rendelkezők körében. Miután a szerző megdicsérte a *pragmatica sanctió*t elfogadó magyar rendek „előrelátását”, leszögezte, hogy a koronatan határozta meg a rendek gondolkozását. A tan szerint a király és a nemzet együtt alkották a modern értelemben felfogott állam testét, törvényeket is csak közösen hozhattak (az uralkodó épp ugyanannyi hatalommal bír, mint a korona

⁷⁰ Turba (Hg.): *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte*, i. m. V.

⁷¹ Turba (Hg.): *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte*, XII.

⁷² Turba (Hg.): *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte*, 166–184.

⁷³ Marczali: *A pragmatica sanctio és Erdélyország*, i. m.

⁷⁴ A Turba kötetét dicsérő számos cikk közül lásd például: *Zum Jubiläum der Pragmatischen Sanktion*. Wiener Zeitung, 1913. április 19. 1–2.

⁷⁵ Fazekas: *A Haus-, Hof und Staatsarchiv*, 29–67.

⁷⁶ Schlitter, Hans: *Die Landtage und die Pragmatische Sanktion*. Reichspost, 1913. április 19. 1.

⁷⁷ Erdély problémáját Schlitter viszonylag egyszerűen letudta: „Erdély már a veszélyeztetett állása miatt is örömmel fogadta el a Pragmatica Uniót [sic!]”. Schlitter: *Die Landtage und die Pragmatische Sanktion*, 3.

⁷⁸ Schlitter: *Die Landtage und die Pragmatische Sanktion*, 3.

⁷⁹ Törő: „A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki”, i. m.

bármely tagja), ezen alkotmányfelfogás pedig ellentétes volt az uralkodó abszolút hatalmát tükröző patrimonialis, illetve a rendek és uralkodó (mint külön jogi személyek) egyezkedését hangsúlyozó rendi dualista alkotmánnyal.⁸⁰ A két egymás mellett megjelenő cikk különösen jó példa arra, miként létezhetek együtt közös birodalmi intézményekben osztrák birodalmi és magyar nacionalista történetfelfogások, amelyek a Habsburg Monarchia fennállása szempontjából szét- és összetartó irányban is hathattak.⁸¹

Nem kisebb tekintély, mint a gazdaság- és társadalomtörténész Alfons Dopsch fejtette ki véleményét a *Fremden-Blatt*⁸² megemlékező cikkeinek sorában. Dopsch részletes történelmi áttekintést adott, mert úgy látta, hogy a *pragmatica sanctio*ban foglalt elvek külön-külön megtalálhatók az osztrák történelem korábbi évszázadaiban is. Az oszthatatlanság elvét például már kimondta a *Privilegium maius* is 1358-ban, amely – hiába hamisítvány – 1453-ban birodalmi szinten is törvényerőre lépett.⁸³ Női öröklésre is voltak precedensek mind Ausztriában, mind Cseh- és Magyarország történelmében. Az osztrák–magyar közös védelem gondolata a középkorig nyúlt vissza, ám a magyarok különösen a véres török háborúk tapasztalatának hatására fogadták el a *pragmatica sanctio*t, amely végeredményben a „birodami egység” (*Reichseinheit* – Dopsch itt láthatóan nem az összállam, a *Gesamtstaat* fogalmát használta, hanem a birodalmiságot pregnansabban kifejező *Reich* kifejezést) gondolatát segített érvényre jutni.⁸⁴ A *Fremden-Blatt* szerkesztősége szerette volna, ha Turba is küld egy megemlékező cikket, ő azonban azzal hátrította el a felkérést, hogy nemrég tett közzé egy forrásgyűjteményt minderről, és vétene az „objektivitás” ellen, ha most kiállna a nagyközönség elé. Néhány kérdést azért fel lehetett tenni neki. A szerkesztőség kérdésére (kinek vagy minek köszönhető az egységes Monarchia létrejötte?) adott felelete szerint a *pragmatica sanctio* „elsősorban a dinasztia műve”.⁸⁵ A széles körben ünnepelt osztrák történész tovább folytatta kutatásait és recenzori tevékenységét, miközben soha nem felejtette el reklámozni saját szorgalmát a forrásfeltárás terén.⁸⁶ Az 1913-as ünnepségeket és azok visszhangját Ausztriában és Magyarországon is élénk figyelemmel követték. A megemlékezéseket Bécsből közvetlenül érkező Thallóczy Lajosban merült fel az ötlet, hogy Magyarországon hasonló, ám nagyobb szabású jubileumot kellene szervezni. Az 1923-as jubileumra való készülődés során tűnt fel a színen Csekey István jogtudós, Turba legjelentősebb magyarországi vitapartnere.

A magyar jubileumi előkészületek és Csekey István bekapcsolódása

A magyar *pragmatica sanctio* 1923-as évfordulójára tervezett munka magában foglalta volna az 1722/23-as eseményekhez köthető forráskiadást, jogi és történelmi bibliográfia összeállítását, valamint a történeti összefoglaló megírását. A javaslat Thallóczy Lajostól érkezett, Balogh Jenő igazságügyi miniszter terjesztette elő, Lukács László miniszterelnök pedig elfogadta. Az előkészítő bizottságot Tőry Gusztáv igazságügyi államtitkár irányította, s ő lett volna az elkészült forráspublikáció szerkesztője is. A történészek a későbbiekben a pénzügyi és egyéb adminisztratív ügyekben Tőryvel tartották a kapcsolatot. Az előkészítő bizottság

⁸⁰ Stokka, Tankréd: *Ungarn und die Pragmatische Sanktion*. Reichspost, 1913. április 19. 3.

⁸¹ Vö. Varga: *Birodalmi és nemzeti történetírói közösségek*, i. m.

⁸² A lapot 1909 és 1918 között szerkesztő Julius Szeps a monarchia hivatalos politikájának elkötelezett híve volt.

⁸³ Dopsch, Alfons: *Der Staatsakt vom 19. April 1713*. *Fremden-Blatt*, 1913. április 19. 2.

⁸⁴ Dopsch: *Der Staatsakt vom 19. April 1713*, 3.

⁸⁵ *Professor Dr. Turba über die Pragmatische Sanktion*. *Fremden-Blatt*, 1913. április 19. 6.

⁸⁶ Lásd különösen: Turba: *Österreichische Staatsverträge*, 189.

(Csánki Dezső, Dőry Ferenc, Fejérpataky László, Takáts Sándor és Thallóczy Lajos történeztvek, Illés József jogtörténezt, Nagy Ernő és Polner Ödön közjogászok) 1913. november 3-án ült össze, és megalkotta a részletes munkatervet, amelyet Tisza István is jóváhagyott. A munka elvégzésére három albizottságot hoztak létre: magyarországi és külföldi történelmi bizottságokat, valamint egy jogi részleget.⁸⁷ Látható, hogy a vállalkozás az oszták változatához hasonlóan a lehető legszorosabban kötődött az államhatalomhoz, ugyanakkor sokkal kiterjedtebb szervezőmunka állt mögötte, amely számos történezt és jogtudós együttműködésére épített, szemben az oszták jubileummal, amely egy történeztre és a bécsi levéltárosok ellenőrző munkájára hárította az ünnepi kiadvány elkészítését. Az idő előrehaladtával bővült a munkában részt vevő személyek köre. Nagy Ernő például bevonta tanítványát, Csekey István⁸⁸ kecskeméti jogakadémiai tanárt, aki már korábban elkezdett anyagot gyűjteni a *pragmatica sanctio* témájához. A külföldi bizottság is egyre több taggal büszkélkedhetett. Thallóczy 1914. január 14-én megbeszélést folytatott bécsi magyar történezt kollégáival, és őket (Győri Árpád osztálytanácsost, Szekfü Gyula állami allevéltárnokot, Bodenstein Gusztáv, Ivanic József és Eckhart Ferenc kamarai levéltárnokot) is bevonta a külföldi bizottság munkájába. Károlyi Árpádot (1913-ig a Bécsi Állami Levéltár igazgatója) kérte fel a külföldi bizottság elnökének, ő azonban nem vállalta a feladatot. Eckhart Ferenc lett a bizottság jegyzője, akinek rendszeresen jelentenie kellett Tőry Gusztávnak a munka állásáról. Thallóczy biztosította az államtitkárt: már csak azért sem lesznek hatásköri összeütközések a különböző bizottságok között, mert az „ügy”-nek „tudományos érdeme” van.⁸⁹

A munkatervben megszabták a főbb irányelveket. A történelmi részek feladata az 1723. évi első három törvénycikk „keletkezését” feltárni, a jogi fejezetek pedig az alkotmányos szempontú méltatást, valamint az oszták *pragmatica sanctió*val való összehasonlítást tűzték ki célul. Minden forrást publikálni akartak, függetlenül attól, hogy azokat korábban közreadták-e.⁹⁰ Világos, hogy ezzel a ki nem mondott cél részben az volt, hogy Turba kiadványait is túlszárnyalják. Későbbi évszázadokra vonatkozó anyag is szóba jöhetett, de csak annyiban, amennyiben azok „a magyar közjogi felfogás folytonosságát és egységét visszatükröztetni képesek”.⁹¹ Fontosabb művet a bizottság tagjai nem publikálhattak a saját szakállukra: a történelmi albizottság második ülésének (1914. május 8.) jegyzőkönyvében szerepel, hogy Csekey István „kijelenti, hogy az általa a Pragmatica Sanctióról kiadandó munkát kiadás előtt a bizottságnak be fogja mutatni hozzájárulás végett”.⁹²

A bizottság munkája idővel számos nehézségbe ütközött. A bécsi történeztvek például nem túl nagy lelkesedéssel fogtak neki a munkához. Talán a 18. század volt történetpolitikai szempontból kényes téma, és nem akartak konfliktust oszták kollégáikkal,⁹³ de az is lehetséges, hogy – akár meggyőződésből, akár személyes vagy intézménypolitikai szempontból

⁸⁷ MNL–OL P 2262, 508–512. „Áttekintés” című dokumentum, keltezés nélkül, a szöveg tartalma alapján Thallóczy halála után, valamikor 1918 körül készült.

⁸⁸ Ruszoly: *Csekey István*, i. m.

⁸⁹ Thallóczy Lajos levele Tőry Gusztávnak 1914. január 16-án. MNL–OL P 2262, 495.

⁹⁰ „Sem gyűjtésnél, sem a publikálásnál nem lehet irányadó az a szempont, hogy valamely okmány ki lett-e már adva.” MNL–OL P 2262, 32.

⁹¹ Uo.

⁹² MNL–OL P 2262, 28–29.

⁹³ Szekfü Gyula 1912-ben részletes historiográfiai tanulmányt írt a Történeti Szemlében az oszták történetírás politikai és tudományos tendenciáiról, ugyanakkor csak a 16–17. századokat feldolgozó szerzőkre koncentrált, a 18. századi vonatkozásokat és Turba munkását nem érintette. Szekfü: *Az oszták központi kormánysszervek*, i. m.

adódó – kényelmetlenséget okozott a vállalkozás szoros kapcsolata a jogász és politikusi körökkel (Szekfű Gyula és Csánki Dezső például nem szívelték egymást). Nem zárható ki az sem, hogy Eckhartnak és Szekfűnek egyszerűen nem volt ideje a *pragmatica sanctio* kutatására. Mindenesetre Eckhart egy Csánkinak írt, összegző jellegű, lakonikus, rideg leveléből úgy tűnik, az egész kezdeményezés inkább az 1916-ban vonatbalesetben elhunyt Thallóczy szívügye volt, akinek persze nem volt érdemes ellentmondani. „A bécsi bizottság az itteni levéltárakban található anyagot átkutatta, lemásoltatta. Feladata lett volna a külföldi levéltárakat is átkutatni. A németországiak el is végeztettek (München⁹⁴ és Drezda). Egyebütt úgy sem lehet anyagot találni. Mindannyian ezen véleményen voltunk Thallóczyt kivéve, aki párizsi, londoni, koppenhágai stb. levéltárakban akart kutattatni. Ez különben most úgysem lehetséges. A bécsi bizottság tehát a feladatait tulajdonképpen befejezettnek tekintheti. Thallóczy halála, illetőleg már 1915 óta az egész ügyről itt egy szó sem esett. A másolatok az én őrizetemben vannak, s bármikor Méltóságod rendelkezésére bocsáthatom őket.”⁹⁵

A levéltári kutatóexpedíciókat nehezítette a különböző családi vagy egyházi levéltárak zártsága. Csánky azzal az érveléssel próbálta Csekey számára lehetővé tenni az Esterházyak kismartoni levéltárában való kutatást, hogy a herceg (Esterházy Miklós) számára hangsúlyozta, ezek a kutatások „hazafias és közérdekű célt” szolgálnak.⁹⁶ Az egri érseki levéltárban folytatandó kutatás érdekében Tisza Istvántól reméltek közbenjárást.⁹⁷ A világháború is jelentős akadállyal bizonyult, hiszen több kutatónak be kellett vonulnia, egyes levéltárakat pedig a harcok közvetlenül érintettek.⁹⁸ A munkacsoportok legeredményesebb és a témáról legtöbbet publikáló tagja Csekey István volt, ezért az alábbiakban bővebben kitérek munkásságára.

Csekey jogtudósként sajátította el a történészcéh nyelvezetét, módszertanát és ethoszát, rendszeresen járt levéltárakba, jó kapcsolatot ápolt több magyar történésszel (például Szekfű Gyulával), és szinte folyamatosan készen állt történelmi, jogi és politikai viták megvívására, legyen a vitapartner osztrák vagy magyar.⁹⁹ Felfogásában – talán éppen kívülálló pozíciójából fakadóan – különösen élesen jelentkezett a professzionalizálódó történetírás (és a jogtudomány) férfiasságesszménye: a 19. századi történészek levéltári kutatások folytatására például kimondva-kimondatlanul csak férfiakat tartottak alkalmasnak.¹⁰⁰ Csekey nem árult zsákbamacskát ezen a téren, egy 1917-es könyvkritikában kifejtette, hogy a történetírásban új eredmény „csak a forrásokra visszamenő levéltári munkával produkálható. Ez pedig nagy oklevéltani és nyelvtudást, amellet erős fizikumot és vasszorgalmat igényel.”¹⁰¹ A kiváló történészek más férfitörténészek termékenységének (lásd a maghintésre való utalást, amely a tudóstársadalom kiválóságainak reprodukciójában a férfi szerepét hangsúlyozza) eredményei: Csekey Thallóczyról írt nekrológiában azt kívánta, bár „elhinthető volna típusának

⁹⁴ A müncheni kutatások sem voltak kifejezetten boldogítóak Eckhart számára. Münchenből írta Bécsbe Angyal Dávidnak: „...jelenleg kutatom a *pragmatica sanctio*t nem nagy eredménnyel, és járom mint becsületes idegen a múzeumokat. Az idő rettenetes.” Eckhart Ferenc levele Angyal Dávidnak 1914. április 7-én. MTA KIK Kt Ms 807/140.

⁹⁵ Eckhart Ferenc levele Csánki Dezsőnek 1918. február 28-án. MNL–OL P 2262, 480–481.

⁹⁶ Csánki Dezső levele Esterházy Miklósnak 1914. június 7-én. MNL–OL P 2262, 524–525.

⁹⁷ Iványi Béla levele Csánki Dezsőnek 1916. április 15-én. MNL–OL P 2262, 143.

⁹⁸ Iványi Béla szerint a bártfai városi levéltárban „szép anyag” van, de mivel „az oroszok a levéltárat összezavarták, feltalálni nem tudtak, s így ennek újbóli megtekintése jobb időkre halasztandó”. Iványi Béla levele Csánki Dezsőnek 1916. szeptember 5-én. MNL–OL P 2262, 81.

⁹⁹ Csekey: *Wien-e vagy Bécs?*, i. m.; Csekey: *A dualizmus*, i. m.; Csekey: *A nőági trónöröklés*, i. m.

¹⁰⁰ Smith: *The Gender of history*, i. m.; Schnicke: *Die männliche Disziplin*, i. m.

¹⁰¹ Csekey: *Timon Ákos*, 7.

magva az országban!”¹⁰² Nyelvezetében megfigyelhető a feminin jelzőkkel körülírt elmélet (amely kellő forrásbázis és forráskritika híján merész kombinációkra „csábítja” a kutatót) *versus* maszkulin, források alapján rekonstruált valóság szembeállítása is. 1923-ban úgy tekintett vissza Gustav Turba munkásságára, hogy „történeti bűvárlatai eredményeképpen merész kombinációkra való hajlandóságától *elcsábítva*, olyan elméleteket állított föl, amelyek a magyar közjogászok és jogtörténészek éles bírálatát hívták ki”.¹⁰³ (Kiem. tőlem – T. L. D.) Csekeynek határozott és nem túl kedvező véleménye volt arról is, milyen a női kézírás.¹⁰⁴

Csekey történettudósi identitását mutatja, hogy támogatta Szekfű Gyulát a *Száműzött Rákóczi* című munka (1913) nyomán kirobbant példátlan közéleti viták idején is, s közben elválasztotta a tudományt a dilettantizmustól: a Szekfűt támadókat dilettánsnak, a megtámadott történešzt viszont szakembernek tartotta. A kecskeméti jogtudós 1916. január 10-én olvasta fel a magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijéről szóló eredményeit a Magyar Tudományos Akadémián. Épp aznap, ráadásul közvetlen előtte kapott szót Szekfű hírhedt ellenfele, Ballagi Aladár is, aki Rákóczi-ról beszélt, Szekfűt támadta, és mindezzel teljesen „el-lopta a show-t” Csekey elől.¹⁰⁵ A jogtudós beszámolóját részletesebben idézem, mert számos adalékot nyújt Csekey tudományfelfogásához és Szekfűhöz fűződő viszonyához¹⁰⁶ is:

„A komolyabb lapok igen röviden számoltak be erről az ülésről, szinte kivétel nélkül 'A száműzött Rákóczi' c. alatt. Hogy mi köze ehhez a *pragmatica sanctio* eredetijének, igazán nem tudom; de elég az hozzá, hogy ez alá a cím alá foglalják az én kis felolvasásomról szóló hivatalos kommunikét is. [...] A gyűlésen különben igen sokan voltak jelen. B[allagi]. valószínűleg azt hitte, hogy kizárólag ő érte, pedig rengetegre rúgott az én személyes jó ismerőseim száma, akik pusztán az én előadásom iránt érdeklődtek. A hangnem, a modor, a pökhendiség, a Magyar Miskaság egyenesen undorító volt. Nem volt jobb ízlésű ember jelen, aki hangosan is kifejezést ne adott volna megvetésének. Az öreg akadémikusok meg egyenesen tűkön ültek, amikor minduntalan fejükre olvasta a nemzeteladás vádját. Hasonlatai, hanghordozása, taglejtései mind ellentétben voltak Akadémiai méltóságával. Én igazán mélyen megfigyelhettem a hangulatot. Már a gyülekezés alkalmával olyan gunyoros hangok hallatszottak el az akadémikusok között, hogy na, mindjárt kezdődik a cabaret. Utána meg bár a berendelt studentek tapsvihara miatt 5 percre fel kellett függeszteni az ülést, de a komoly sorok közt mosoly húzta széjjel a szájszögleteket [...] én már régen prelegáltam, amikor az előcsarnokban még mindig hangosan éltette magát az est hőse.

¹⁰² Csekey: *Thallóczy Lajos*, 103.

¹⁰³ Csekey: *Fraknói Vilmos*, 171.

¹⁰⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában kutatva egy kézirat forrásról írta: „Mellette egy néhány évvel ezelőtről kelt kézirat ismertetés is, ha nem tévedek, valami női egyetemi hallgatótól. Nincs rajta név, de a stílusról és a kézvonásokról erre következtethetek.” Csekey István levele Szekfű Gyulának 1916. június 18-án. ELTE EKK, G628.

¹⁰⁵ Szekfű Gyula II. Rákóczi Ferenc emigráns éveiről írott könyve 1914-ben országszerte élénk vitákat, durva támadásokat váltott ki. Szekfű általában az emigráns lelki alkatot bírálta Rákóczi példáján keresztül. A sokak által mitizált kuruc vezért könyvében például Párizsban játékbarlangot üzemeltető, udvarhölgyeknek udvarló, szenilis, naiv egyénnek állította be – hogy a művet támadók számára legérzékenyebb pontot emeljem ki. Amikor Csekey felolvasását tartotta, épp a botrány második hulláma vette kezdetét a Szekfűt támadó, alpári nacionalista Ballagi Aladár főszereplésével.

¹⁰⁶ A Csekey–Szekfű kapcsolatról újabban: Schweitzer: „...hisz minden alkotmányjogi tanulmányban *van politikum*”, i. m.

Berzeviczy [Albert] és Wlassics [Gyula] szerint az én előadásom valósággal megmentette az est komolyságát.¹⁰⁷ Amikor utána egy csoportba verődve még beszélgettünk, utóbbi azt jegyezte meg, ő csak azért örült B[allagi]. felolvasásának, hogy élvezhesse majd azt a szellemes feleletet, amivel a Kolléga Úr széjjelszedi nagy hangú állításait. [...] Biztosan tudom, hogy több barátja volt az akadémikusok sorában, mint ellensége.”¹⁰⁸

A levél rámutat arra, hogy Csekey az elmondottakon túl a történészek között egyfajta közvetítő/diplomata szerepét is betöltötte. Valószínűleg azért hangsúlyozta annyira Szekfűnek, hogy az akadémikusok többsége mellette állt, hogy megváltoztassa Szekfű azon véleményét, miszerint azok nem támogatták őt eléggé a vita idején. Szekfű ilyen – negatív – véleményt alkotott például Csánki Dezsőről is, aki nem melleleg a *pragmatica sanctio* kutatásával foglalkozó történelmi bizottság egyik vezetője volt. Nem minden történésszel alakult azonban konfliktusmentesen Csekey kapcsolata, amit a magyar *pragmatica sanctio* „eredetije” „felfedezésének” története szemléltet.

Ki fedezte fel a magyar pragmatica sanctiót?

Csekey országos hírnévre tett szert, és egyfajta nemzeti hős vált belőle, miután 1914-ben az újságokban megjelent a hír: felfedezte a magyar *pragmatica sanctio* írott eredetijét az Országos Levéltárban. Az Est tudósítója az első pletykák megjelenése után elutazott Kecskemétre interjút készíteni vele, és bár Csekey először visszakozott (mondván, mindez úgyszemint érdeklí a nyilvánosságot), végül megerősítette, hogy igaz a hír.¹⁰⁹ A történészek is visszafogottan nyilatkoztak, Csánki Dezső a levéltár vezetőjeként arról beszélt, hogy „amíg minden kételyem el nem oszlik, és amíg a tudományos kritika egész fegyverzetével nem vizsgáltam felül az okmányt, korainak tartanám arról érdemben nyilatkozni”.¹¹⁰ A felfedezés híre gyorsan elért Bécsbe is, így Gustav Turba már meg is írta a véleményét a *Neue Freie Presse* hasábjain. Turba szerint Csekey nem az eredetit találhatta meg, hanem csak egy tisztázatot, amit Bécsbe küldtek, hogy a nyomtatáshoz felhasználják. Ez azért is valószínű, mert ő maga is találkozott már ilyen kézirattal kutatásai közben a Bécsi Állami Levéltárban.¹¹¹ A felfokozott hangulatot szemlélteti, hogy a magyar történészek szinte azonnal reagáltak: a *Neue Freie Presse* aznap esti kiadásában válaszolt Fejérpataky László, aki szerint egy nyomdának szánt tisztázathoz nem kellett volna a király aláírása és pecsétje (ezek mind szerepelnek a most megtalált dokumentumon), tehát itt mindenképpen az eredeti dokumentumról van szó.¹¹² Az Est másnap részletes, több történész nyilatkozatát tartalmazó válaszcikket közölt. Ekkor kezdett bonyolódni az ügy, ugyanis a felfedezés jogáért elkezdtek egymással is rivalizálni a levéltárosok és történészek. Horváth Sándor, a levéltár allelvéltárnoka igyekezett Csekey szerepét kisebbiteni: „A felfedezésben neki is része van, de az első ember, aki tényleg megállapította, hogy ez a trónöröklési törvény hiteles, eredeti írott példánya, az Horváth

¹⁰⁷ Wlassics néhány év múlva igyekezett Szekfűnek megmagyarázni, miért tanúsított semleges magatartást a vita idején. Dénes: *A történelmi Magyarország eszménye*, 175.

¹⁰⁸ Csekey István levele Szekfű Gyulának 1916. január 12-én. ELTE EKK, G628.

¹⁰⁹ *Megtalálták a Pragmatika szankció eredetijét. Csekey tanár fedezte fel az Országos Levéltárban.* Az Est, 1914. június 10. 3.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Turba, Gustav: *Die Auffindung eines angeblichen Originals der Pragmatischen Sanktion.* Neue Freie Presse, Morgenblatt, 1914. június 10. 6.

¹¹² Fejérpataky, László: *Die Auffindung eines Dokuments zur Pragmatischen Sanktion.* Neue Freie Presse, Abendblatt, 1914. június 10. 2.

*Sándor országos alleltáros volt.*¹¹³ (Kiem. az eredetiben – T. L. D.) Horváth ezután belement a részletekbe, és jelezte, hogy bizonyítani tudja a „sorrendet”. Csekeynek megengedte, hogy hetekig használhassa a szóban forgó dokumentumot, ám használat után a jogtudós visszaadta a forrást a levéltárnak anélkül, hogy felismerte volna jelentőségét. Csak pár nappal később jelent meg Csekey náluk ismét, amikor közölte, talán ez lehet az eredeti példány. Horváth ezután visszament a raktárba, és ő állapította meg végérvényesen a hitelességet és eredeti mivoltot. Ezt követően gratulált Csekeynek, hogy „e nevezetes alaptörvény felfedezéséhez nagymértékben hozzájárult”. Horváth nyilatkozata után következett Csánki, Marczali és Fejérpataky állásfoglalása, akik mind Turba véleménye ellen érveltek. Ugyanakkor már az a probléma is felmerült, hogy mikor számít eredetinek egy törvény. Csánki szerint „csak a múlt század óta van gyakorlatban, hogy ő felsége *csak egy példányt ír alá*, az írottat és ez az eredeti, a nyomtatottak pedig a felsőbb sajátkezü aláírása nélkül jönnek forgalomba. Régebben a *nyomtatott példányok* is egyforma értékűek voltak és *egyformán eredetinek tekintettek* az írott példányokkal, mert a nyomtatottakat is *aláírta a király*. Az azonban több mint valószínű, hogy *a kérdéses példány az örökösödési törvény egyetlen írott példánya.*”¹¹⁴ (Kiem. az eredetiben – T. L. D.))

Érzékelve a kutatása által kiváltott éles vitákat, Csekey írt egy cikket a *Pesti Hírlap*ba (miközben szabadkozott, hogy nem akar publicisztikát művelni, ám mégis kénytelen, mert túl nagy a nyomás rajta), amelyben egyaránt odaszúrt a hazai levéltárosoknak és Turbának is. A levéltárosokkal szemben a professzionális történész retorikájával érvelt: „Mindenesetre csak olyan akadhatott rá [az eredeti példányra – T. L. D.], aki ismeri az egész kérdéskomplexumot és annak teljes historikumát. Ezt pedig nem lehet kívánni az Országos Levéltár tisztviselőitől, akik amellet, hogy idejüket teljesen leköti a hivatalnoki igazgatás, jeles tudósok is. Manapság azonban a nagy differenciáció korszakában minden apró részletkérdés egész embert kíván, mert csakis így lehet előre vinni a tudományt.”¹¹⁵ Turbával szemben viszont már az volt a kifogása, hogy nincs jogász képzettsége. „Neki csak az a hibája, hogy a *trónöröklési jog* történetével foglalkozva, mint *történész*, lépten-nyomon jogi kérdésekbe botlik.”¹¹⁶ (Kiem. az eredetiben) Ezt követően a vita eldurvult. Jelentkezett egy kecskeméti kollégája, hogy valójában ő fedezte fel az eredeti példányt. Móríc Károly beszámolója szerint ő már 1903-ban látta ezt a dokumentumot a levéltárban, ám akkor nem volt ideje publikálni a kutatási eredményeit.¹¹⁷ Csekey válaszcikkben reagált. Szerinte Móríc egyike azon sokaknak, akik „ez oklevelet kezükben tartották, anélkül, hogy értékelni tudták volna. Nézték, de nem látták”.¹¹⁸ Ezt követően beszállt a polémiába Pettkó Béla, az országos levéltár volt munkatársa is. Gúnyolta Csekeyt, és arról írt, hogy talán eljön majd az idő, amikor a kecskeméti jogtudós felfedezéséről filmet fognak forgatni, amelyben Csekey lovag megmenti *Pragmatica Sanctio*t, a szűz királylányt, ettől pedig a magyar nemzet boldog lesz.¹¹⁹ Móríc Károly

¹¹³ *Hiteles a Pragmatica sanctio megtalált eredetije, Turba nyilatkozata értéktelen.* Az Est, 1914. június 11. 7.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Csekey István: *A pragmatica sanctio írott eredetijéről.* Pesti Hírlap, 1914. június 14. 34–35.

¹¹⁶ Uo. 35.

¹¹⁷ Móríc Károly: *A pragmatika szankció. Fölfedezték-e a magyar törvény eredetijét?* Budapesti Hírlap, 1914. június 14. 31–32.

¹¹⁸ Csekey István: *A pragmatika szankció.* Budapesti Hírlap, 1914. június 17. 8–9.

¹¹⁹ Pettkó Béla: *A pragmatika szankció. Válasz Csekey István dr. cikkére.* Budapesti Hírlap, 1914. június 18. 10. Pettkó éles támadása kapcsán érdemes tudni, hogy a vita előtt néhány évvel

egy kicsit később válaszolt. Thallóczy Lajos 1897-es tanulmányát idézte fel, amely szerint nincs jelentősége az „eredeti” példány megtalálásának, majd hozzátette: „Csekey először is nem fedezett föl semmit, mert lajstromozott, nyilvántartott dolgokat fölfedezni nem lehet, másodsor az, amivel olyan nagy port vert föl, nem a pragmatika szankció szövege, de nem is az 1723-iki törvényes hiteles szövege, hanem csak azoknak első, a király által aláírt és az ő pecsétjével ellátott szövege.”¹²⁰

A viták hevében Csekey szükségesnek látta, hogy megvédje magát főnöke, Csánki Dezső előtt. Leveléből érezhető, hogy Thallóczy udvariasan ugyan, de megróttá azért, mert 1897-es Századok-tanulmányát nem ismerte és hivatkozta a vitákban. „Thallóczy úr ő excellenciája magához kéretett, és hosszasan, felette kedvesen és jóindulatúlag beszélgetett el velem, örülvén szinte, hogy az őt is oly közletről érdeklő kérdésnek otthon meglehetősen ismerője van. Viccesen egyenesen a magyar Turbanak akart megtenni. Ma kaptam tőle egy igen szíves hangú levelet, melyben köszönetet mond [...] Pesti Hírlapbeli cikkemért a pragm. sanc. írott eredetijéről s afölötti örömeinek adott kifejezést, hogy benne szerénységem, anélkül, hogy az ő Századok-beli becses tanulmányát ismerte volna, ugyanolyan eredményre jutott. [...] A dolog ugyanis, mint ő excellenciájával tüzetesen megtárgyaltuk, annyiban van, hogy hiába is írkál az én szegény beteg, üldöztetési mániában szenvedő Móricz Károly kollégám, aki – sajnos – egy reá nézve igen kellemetlen ügyéből és igazgatótanácsi határozat folytán valószínűleg mihamarabb (mint ő nevezte) ’ifjúkori barátja’, Pettkó Béla sorsára fog jutni: a pr. s. írott eredetije eddig ismeretlen, publikálatlan volt.”¹²¹ Igaz, Csekey mindehhez hozzátette, Thallóczy 1904 táján már tudomást szerzett a dokumentum létezéséről, mert a levéltárosok értesítették arról.

A vitáknak egyébként nem volt érezhető negatív hatása Csekey karrierjére. 1916-ban az akadémiai kiadó publikálta rövid kötetét a *pragmatica sanctio* írott eredetijéről. A szerző ebben részletesen elmesélte a „felfedezés” történetét, bár a durva támadásokat nem említette. Elismerte, hogy a 18. században a *pragmatica sanctio* minden király által aláírt példánya eredetinek számított, ám mégis a dokumentum fontossága mellett kardoskodott, mondván, az irat birtokában könnyebb lesz vitába szállni osztrák történészekkel.¹²² Könyvében egyébként keveredett a történészi és jogászi érvelés, mert visszatérően utalt saját korának jogi viszonyaira és arra a tényre, hogy kortárs jogi felfogás szerint az általa felfedezett törvénysszöveg számítana az eredeti példánynak.¹²³ Nem mindenkit győzött meg: Miután Csekey a Pester Lloyd napilapban németül részleteket közölt eredményeiből, Turba ismét bírálat tárgyává tette felfogását. Az osztrák történész szerint a szóban forgó lelet irreleváns, és ő már amúgy is közzétette az eredeti nyomtatott példányok közül az egyiket.¹²⁴ Csekey válaszában vitatta Turba szóhasználatát (például, hogy VI. Károlyt ír III. Károly helyett, vagy hogy csak az 1723. évi első két törvénycikket tekinti *pragmatica sanctiónak*), és ismét azzal érvelt, hogy osztrák vitapartnere nem jogász, hanem történész.¹²⁵ Turba válaszában történelmi érveléssel

elbocsátották a levéltárból, mert nemesi címek pénzért való hamisításával vádolták. Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története*, 173.

¹²⁰ Móricz Károly: *A pragmatika szankció. Tájékoztató*. Budapesti Hírlap, 1914. június 28. 35.

¹²¹ Csekey István levele Csánki Dezsőnek 1914. július 23-án. MNL-OL P 2262, 324–327.

¹²² Csekey: *A magyar Pragmatica Sanctio*, 69.

¹²³ Csekey: *A magyar Pragmatica Sanctio*, különösen 46., 48., 68.

¹²⁴ Turba, Gustav: *Das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion*. Pester Lloyd, 1916. január 17. 6.

¹²⁵ Csekey, Stefan v.: *Zum handschriftlichen Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion*. Pester Lloyd, 1916. január 24. 6.

támadta Csekeyt: Hangsúlyozta, hogy az akkori magyar közjogban járatos nemesek (Károlyi Sándor, az Erdődyek) is az első két törvénycikket tartották fontosnak, magyar vitapartnere tehát a történelemmel vitatkozik.¹²⁶

A hazai recepcióban voltak elismerő¹²⁷ hangok, ám Eckhart Ferenc 1917-ben kritikus recenziót közölt Csekey művéről a Századokban. Úgy értékelte, hogy a legjelentősebb kérdésekben a mű nem hozott új eredményt Thallóczy 1897-es megállapításához (egy esetleg megtalált eredeti példánynak csak levéltári értéke lehet, a közjogi viták szempontjából nincs jelentősége, hisz régen minden, a király által hitelesített dokumentum eredetinek és érvényesnek számított)¹²⁸ képest. ¹²⁹ „Ezen példány létezéséről eddig nem volt tudomásunk, illetőleg senki sem foglalkozott eddig természetével. Ez adott alapot Csekeynek az értekezés megírására, mely kissé hosszadalmas, ha meggondoljuk, hogy szerző a következő végeredményre jutott, mely mint maga mondja lényegében nem tér el Thallóczy Lajosnak e folyóirat hasábjain 1897-ben közölt véleményétől. [...] A megtalált példánynak tehát, mint Thallóczy annak idején előre jelezte, csak levéltári becse van; oklevéltani és alkotmánytörténeti értéke épen csak annyi, mint többi törvényeink első példányának. Miután a törvénycikkek keletkezésének legnagyobbbrészt ismert történetét és közzétételük módját elmondta, Csekey helyesen kimutatja, hogy az 1722 júl. 17-én a királynak átadott két cikket nem lehet, mint azt Turba tette, a magyar *pragmatica sanction*nak tekinteni. [...] Nagyon hasznos és kíváncsi dolog a *pragmatica sanctió*val Turba után is foglalkozni, de nagyobb szabadsággal és kritikával. Nem annyira a tárgy kiszélesítésére, mint az eredmények világos előadására, kiegészítésére és élesebb kritikára van szükség e kérdésben.”¹³⁰

A viták azonban egy ponton túl már nem folytatódtak. 1918 tavaszán a történelmi bizottság Rugonfalvi Kiss István debreceni történészt bízta meg a *pragmatica sanctio* történelmének megírásával (a jelöltek között volt még Márki Sándor és Eckhart Ferenc). A vállalkozást azonban 1918 őszén érthető okokból leállították, s Csánki a „megváltozott politikai viszonyokra” hivatkozva csupán az összegyűjtött források megőrzését tartotta további feladatának.¹³¹ 1923-ban mindössze elvétve találunk megemlékezéseket a 200 éves évfordulóról:

¹²⁶ Turba, Gustav: *Das handschriftliche Original der Pragmatischen Sanktion*. Pester Lloyd, 1916. január 30. 9.

¹²⁷ Buza: *A magyar pragmatica sanctio*, i. m.; D.: Csekey István: *A magyar pragmatica sanctio*, i. m.

¹²⁸ Thallóczy: *Az 1722/3. magyar országgyűlés*, i. m. Érdemes ehhez hozzátenni, hogy Salamon Ferencet sem izgatta túlságosan az „eredeti” példány kérdése, bár őt ebben a vitában nem idézték. „És amint nem szükséges levéltárakban kutatni a bécsi békekötés okmányait, mert annak egyedül hiteles példánya a Corpus Jurisban van, úgy felesleges az 1723-diki szerződést is másutt keresni.” Salamon Ferenc: *Mi az a „pragmatica Sanctio” az 1867-iki törvényekben?* A Hon, 1881. március 20. 1.

¹²⁹ Eckhart: *Csekey István*, i. m. Nem ez volt az első vita Eckhart és Csekey között. 1915-ben Csekey részletes tanulmányt közölt 18. századi osztrák–magyar alkotmánytörténet tárgyában a *Századokban*, amelyben szintén keveredett a történelmi érvelés és a történetietlen nacionalista közjogi szemlélet, felbukkant a Szent Korona-tan misztifikálása és visszavetítése a középkorba. Eckhart nyílt levélben támadta meg Csekey állításai közül különösen a középkori alkotmánytörténetre vonatkozókat. Csekey: *Az 1741:11 törvénycikk történetéhez*, i. m.; Eckhart: *Nyílt levél*, i. m. A Szent Korona-tanra való hivatkozások Csekey fő művében és annak kortárs fogadtatásában felerősödtek: Csekey: *A magyar trónöröklési jog*, i. m.; Altorjay: *Csekey István*, i. m.

¹³⁰ Eckhart: *Csekey István*, 176–178.

¹³¹ Fábiánné: *A magyar pragmatica sanctio*, 43.

Gábor Gyula jogtörténész a történelmi visszatekintés mellett hangsúlyozta, hogy Magyarországnak csak előnyére válna a Habsburgok visszatérése.¹³²

A professzionalizmus mint többtényezős rendszer

A professzionális történetírások történetét érdemes a kívülállók, marginalizált szereplők, intézményes érdekcsoportok, valamint az alkalmazott retorikai és diszkurzív eszközök figyelembevételével megírni, továbbá nagyobb rendszereken belül elhelyezni. Úgy tűnik ugyanis, hogy a professzionális történészek időnként kiszervezik a történetpolitikai szempontból kényes témák feldolgozását olyanoknak, akik kevésbé integráns részei az akadémiai intézményrendszernek. Nem véletlen, hogy a legnagyobb vitákat Csekey és Turba folytatták egymással, vagy hogy a magyar történelmi bizottság választása végül Rugonfalvi Kiss Istvánra, egy kevésbé jelentős történészre esett, amikor a történelmi szintézis elkészítéséről ötleteltek. A történetpolitikailag érzékeny témák kiszervezése nem bizonyult problémamentesnek. Eckhart például leszögezte, hogy Csekey írásainak élével egyetért, ám a történelmi részeket illetően alapvető – és egyébként teljesen jogos – kifogásai voltak.

Bizonyos értelemben a publicisztika is levezető szelepként működött. Ebben a formában olyan problémákat is lehetett akár polemikusan is boncolgatni, amelyekre professzionális folyóiratokban kevésbé, de legalábbis más hangnemben került volna sor – egyebek mellett Dopsch cikke is példa lehet erre. Bár a vitában részt vevő felek gyakran hangoztatták, hogy nem szívesen vitáznak/írnak tudományos kérdésekről publicisztikai felületeken (lásd Csekey és Turba ezzel összefüggő fenntartásait vagy Csánki óvatos nyilatkozatait), valójában rendszeresen megtették ezt. A média egyre fontosabb szerepe, a viták korábban nem látott mértékben történő felgyorsulása is hozzájárult ahhoz, hogy a történészek nemcsak szűkebb értelemben vett szakemberként, de értelmiségiként is megnyilvánultak. Ezt Csekey ugyan „nyomásként” érzekelte, de sokaknak a nyilvános fórumok teremtették meg a lehetőséget, hogy „nemzetnevelő”, esetleg „hős” szerepében tűnhessenek fel. Persze előfordult az is, hogy egy történész publicisztikai írását semmi sem különböztette meg a szakmai közleményektől: Bibl recenziója Turbáról például ilyen cikk volt, ami bizonyos fokig a publicisztikai és szakmai fórumok összetartozására enged következtetni, és arra, hogy a publicisztikában való jelenlét időnként integráns eleme (és nem ellentéte) volt a történészi szerepfelfogásnak. Érdemes egyébként a szakmán kívülállókat vagy peremhelyzetben lévőket a hivatásos történészekről nem élesen elválasztva, hanem azokkal együtt szemlélni. Nem az a célja egy ilyen historiográfiai megközelítésnek, hogy automatikusan a marginalizált vagy egyenesen ellenzéki szereplőknek adjon igazat, esetleg relativizálja a professzionalizmus értékeit – Bibl szemmel láthatóan jobban értett a középkori nőági öröklés kérdéséhez, mint Turba, Eckhart pedig joggal utasította el a történetietlen közjogi visszavetítéseket Csekeynél. Inkább az összetett látásmódot szorgalmaznám, amely kritikusan viszonyul mind az intézményesült, mind az intézményen kívüli történetírásokhoz, ezeket azonban együtt láttatja, és felhívja a figyelmet arra, hogy gyakran egymás kiegészítőjeként működtek/működnek – mindez nem zárja ki, hogy adott esetben lehettek egymás határozott ellenségei is.

Az is jól látszik, hogy az egyes módszertani/elvi alapelvek (ítélkezés/megértés) kimondása gyakran igazodott az éppen tárgyalt történelmi téma jellegéhez, és azzal függött össze, hogy egy adott történész mennyiben fogadta el a fennálló intézményes, közjogi és politikai

¹³² Gábor Gyula: *A Habsburg-dinasztia. A Pragmatica Sanctio elfogadásának 200-ik évfordulójára*. Budapesti Hírlap, 1922. augusztus 12. 1–2.

viszonyokat.¹³³ A kritikusabb és politikailag radikálisabb szerzők időnként nem véletlenül az intézményendszereken kívüli ellenkultúrához tartoztak; Polányi Laura is innen (Galilei kör) érkezett.¹³⁴ Jakab Elek és Gustav Turba is kritikákat kaptak céhbeli történészekről azért, mert írásaikban személyiségük túlságosan előtérbe került.

Csekey és Turba *pragmatica sanctio*val kapcsolatos munkássága jól mutatja a professzionális történetírás egyszerre demokratikus és hierarchikus természetét, amit Bonnie G. Smith észrevételezett.¹³⁵ *Hierarchikus*, mert a professzionális történészek egymáshoz és más tudományok képviselőihez való viszonyulását sokszorosan tagolják az intézményes pozíciók, kirekesztő mechanizmusok, bevett diszkurzív hagyományok (a bőbeszédűség és az elfogultság kárhóztatása, a férfierőhöz kötött levéltári kutatás elve stb.), metaforák, amelyek képesek marginalizálni személyeket és meghatározni a tudomány művelőinek legitim körét. Nem mindegy a kutatott téma és a korszak sem, amelyben kutatják. Csekey és Turba kutatásait és azok hatását a politika támogatása és a publicisztika reklámja nagyban megkönnyítette, témájuk eleve kiemelt figyelemre számíthatott, hiszen nemzeti „sorskérdést” tárgyaltak, és jelentős hatalom állt mögöttük. *Demokratikus* (részben), mivel a professzió nyelvezetének, módszereinek, ethosának elsajátítása után elvileg bárki beléphet egy tudományos térbe és láthatóvá válik, még ha nem is azonos esélyekkel indul, mint mások. Csekey és Turba írásait is publikálták szakfolyóiratok, ráadásul utólag a vitáik ellenére a *pragmatica sanctio* egyforma súlyú szakértőiként váltak (el)ismertté, műveiket pedig rendszeresen hivatkozták,¹³⁶ hivatkozzák ma is. Arra is találni példát, hogy még egy Csekeynél és Turbánál is marginálisabb helyzetben lévő történetíró emléke is fennmarad. Polányi Laura 1909-es tanulmánya nem ment (azonnal) feledésbe: ha a későbbi historiográfiai szintézisekben nem is bukkan fel a neve, Szekfű Gyula egyetértően hivatkozta tanulmányát a Magyar történet negyedik kötetében.¹³⁷

A *pragmatica sanctio* „eredetijének” felfedezése különösen azért tanulságos történet, mert szemlélteti, hogyan viszonyultak a források értékéhez a történészek, levéltárosok és jogtudósok. A történészek (Salamon, Thallóczy, Eckhart) azt hangoztatták, hogy egy forrás önmagában nem jelentős, környezete és a hozzá társított értelmezés teszi azzá. Csekey egyébként – ezen a téren a professzionális történetírás felfogásához igazodva – a vitákban nem véletlenül különítette el a nézést a látástól, összekötve ezzel az értelmezést a látás metaforájával.¹³⁸ Érdekes, hogy az értelmezések különbözősége azóta is követ bizonyos tudományos válaszfalakat. Csekey gondosan kialakított önképe (miszerint ő a felfedező, a talált forrás pedig nagy fontossággal bír) ugyanis elsősorban a jogtörténetírásra hatott, míg a történészek inkább elutasítóan, de legalábbis ambivalensen viszonyultak hozzá.¹³⁹

¹³³ Ezt újabban különösen Philipp Müller hangsúlyozza úttörő historiográfiai művében: Müller: *Geschichte machen*, i. m. Lásd még: Lingelbach: *Klio macht Karriere*, i. m.

¹³⁴ Csunderlik: *A Galilei Kör története*, i. m.

¹³⁵ Smith: *The Gender of history*, i. m.

¹³⁶ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, IV., 603–604.; Kerekes György: *A Pragmatica Sanctio*. MTA KIK Ms 1056/18.

¹³⁷ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, IV., 611.

¹³⁸ „A történetírást ugyanis épp a betűket is képpé formáló belső látás színesztéziája teszi képessé a vizuális megjelenítésre.” Kóvér: *A történész tekintete*, 115.

¹³⁹ Újabban lásd például: „Elég csupán Csekey Istvánra gondolnunk, aki az Országos Levéltárban megtalálta a *Pragmatica Sanctio* eredeti példányát, és az erről való történészi gondolkodást alapjaiban változtatta meg.” Stipta: *Alkotmányjog*, 65.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- Csekey István levelei Szekfű Gyulának. ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Szekfű Gyula hagyatéka. G628.
- Eckhart Ferenc levelei Angyal Dávidnak. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirattár, Ms 807/136–163.
- Kerekes György: A Pragmatica Sanctio. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirattár, Ms 1056/18.
- Pragmatica sanctio 200 éves jubileumára tervezett kiadványt előkészítő történeti albizottság iratai. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL–OL) P 2262.

Nyomtatott források

- Altörj Sándor: *Csekey István: A magyar trónöröklési jog, Budapest, 1917.* [Recenzió] Katolikus Szemle, 32. évf. (1918) 9. sz. 854–856.
- Bidemann, Hermann Ignaz: *Entstehung und Bedeutung der Pragmatischen Sanction.* I–II. Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart. Bd. 2. Wien: Alfred Hölder, 1875. 123–160., 217–253.
- Buza László: *A magyar pragmatica sanctio írott eredetije.* Magyar Figyelő, 6. évf. (1916) 3. sz. 319–320.
- Csekey István: *Wien-e, vagy Bécs?* Ügyvédek Lapja, 31. évf. (1914) 21. sz. 6.
- Csekey István: *A dualizmus a miniszterelnök újról beszédében.* Magyar Figyelő, 5. évf. (1915) 1. sz. 83–90.
- Csekey István: *A nőági trónöröklés Horvát-Szlavónországban.* Magyar Figyelő, 5. évf. (1915) 4. sz. 161–180.
- Csekey István: *A pragmatica sanctio Erdélyben.* Erdélyi Múzeum, 32. évf. (1915) 10. sz. 145–159.
- Csekey István: *Az 1741:11 törvényzikk történetéhez és közjogi jelentéséhez.* Századok, 49. évf. (1915) 7–8 sz. 372–386.
- Csekey István: *Magyar hódoló küldöttség kétszáz évvel ezelőtt a királynál.* Magyar Figyelő, 5. évf. (1915) 3. sz. 435–439.
- Csekey István: *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről.* Budapest: MTA, 1916.
- Csekey István: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel.* Budapest: Athenaum, 1917.
- Csekey István: *Thallóczy Lajos.* Jogállam, 16. évf. (1917) 1–2. sz. 101–103.
- Csekey István: *Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, 5. kiadás, 1917.* [Recenzió] Ügyvédek Lapja, 34. évf. (1917) 9. sz. 6–7.
- Csekey István: *Fraknói Vilmos: A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-ik évi országgyűlésen. 1922.* [Recenzió] Századok, 57. évf. (1923) 1–6. sz. 171–175.
- D.: *Csekey István: A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről. A pragmatica sanctio Erdélyben.* Magyar Kultúra, 5. évf. (1917) 426.
- Deák Farkas: *Dávid Ferenc emléke. Írta Jakab Elek.* [Recenzió] Századok, 14. évf. (1880) 6. sz. 510–515.
- Eckhart Ferenc: *Nyílt levél a szerkesztőhöz. Megjegyzés Csekey István cikkére.* Századok, 49. évf. (1915) 9. sz. 570–572.
- Eckhart Ferenc: *Csekey István: A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről.* [Recenzió] Századok, 51. évf. (1917) 2–3. sz. 176–178.
- Ferdinándy Géza: *Gustav Turba: Die Pragmatische Sanktion Mit Besonderer Rücksicht Auf Die Länder Der Stephanskronen, 1906.* [Recenzió] Századok, 41. évf. (1907) 6. sz. 551–555.
- Fournier, August: *Zur Entstehungsgeschichte der pragmatischen Sanktion Kaiser Karl's VI.* Historische Zeitschrift, Bd. 38. (1877) 1. Heft. 16–47.
- Henrich, Walter: *Stefan v. Csekey: A magyar trónöröklési jog.* [Recenzió] Österreich. Zeitschrift für öffentliches Recht, 3. Jg. (1918). 6. Heft. 758–759.

- Hóman Bálint – Szekfü Gyula: *Magyar történet*. IV. kötet. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- Jakab Elek: *A Pragmatica Sanctio története Erdélyben*. I–IV. Századok (1879–1880) 3. sz., 4. sz., 5. sz. 189–206., 306–319., 413–424., 300–330.
- Marczali Henrik: *A pragmatica sanctio és Erdélyország pecsétje*. Századok, 48. évf. (1914) 3. sz. 244–245.
- Marczali Heinrich: *Ungarisches Verfassungsrecht*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1911.
- Marczali Henrik: *Magyarország története a XVIII. században*. Reprint kiadás. Budapest: Laude Kiadó, 2000.
- Salamon Ferencz: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest: Ráth Mór, 1866.
- Strickerné Pollacsek Laura: *III. Károly gazdaságpolitikájának hatása Magyarországra I–II*. Közgazdasági Szemle, 41–42. köt. (1909) 384–397., 455–478.
- Szalay László: *Adalékok az 1723: 1–3. törvénycikkek keletkezéséhez*. Budapesti Szemle, 8. évf. (1864) 62–63. sz. 267–278.
- Szekfü Gyula: *Az osztrák központi kormányzervek történetének irodalma*. Történeti Szemle, 1. évf. (1912) 2. sz. 185–219.
- Thallóczy Lajos: *Az 1722/3. magyar országgyűlés törvényeinek közzétételéről*. Századok, 31. évf. (1897) 8. sz. 673–687.
- Turba, Gustav: *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI, 1156 bis 1732*. Wien: Fromme, 1903.
- Turba, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stephanskronen: Neues zur Entstehung und Interpretation 1703–1744*. Wien: Manzsche Verlag, 1906.
- Turba, Gustav (Hg.): *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen*. Wien: Kaiserlich-Königlichen Schulbücher Verlag, 1913.
- Turba, Gustav: *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen*. Roderich Goos. 1912. [Recenzió] Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Bd. 35. (1914) 187–190.
- Weber, Ottokar: *Noch einmal das Pactum mutuae successionis und die pragmatische Sanction*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Bd. 19. (1898) 699–706.
- A Hon, 1881. Az Est, 1914.
- Budapesti Hírlap, 1914., 1922
- Fremden-Blatt, 1913
- Neue Freie Presse Abendblatt, 1914.
- Neue Freie Presse Morgenblatt, 1913., 1914.
- Pester Llyod, 1916.
- Pesti Hírlap, 1914
- Pesti Napló, 1866.
- Reichspost, 1913
- Wiener Zeitung, 1903

Szakirodalom

- Cieger András: *Nemzeti identitás és állampolgári lojalitás a dualizmus kori Magyarországon*. In: Glässer Norbert – Zima András – Nagyillés Anikó (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...”. Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2016. 87–98.
- Csunderlik Péter: *A Galilei Kör története*. Budapest: Napvilág, 2022.
- Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfü Gyula – a történetíró és ideológus*. Budapest: Kalligram, 2015.
- Dénes Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Budapest: Balassi Kiadó, 2022.

- Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest: Ráció Kiadó, 2015.
- Fábiánné Kiss Erzsébet: *A magyar pragmática sanctio 200. évfordulójára tervbe vett kiadvány történeti albizottságának iratai. Tudomány- és levéltártörténeti érdekesség az I. világháború korából*. Levéltári Szemle, 47. évf. (1997) 4. sz. 39–47.
- Fazekas István: *A Haus-, Hof und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2015.
- Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. 2. kiadás. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2000.
- Gyáni Gábor (ed.): *The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy. A Hungarian Perspective*. New York: Routledge, 2021.
- Heiss, Gernot: *Im „Reich der Unbegreiflichkeiten”. Historiker als Konstrukteure Österreichs*. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, 7. Jg. (1996) 4. Heft. 455–478.
- Juzbašić, Dževad – Ress Imre (Hgs.): *Lajos Thallóczy der Historiker und Politiker*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2011.
- Kövér György: *A történész tekintete*. In: Kovács Éva – Orbán Jolán – Kasznár Veronika Katalin (szerk.): *Látás, tekintet, pillantás: a megfigyelő lehetőségei*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó, 2009. 103–115.
- Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2006.
- László Andor: *A kiegyezés történeti párhuzamai a kortárs historiográfiában. A kiegyezés történeti mintázata*. Századok, 151. évf. (2017) 6. sz. 1363–1380.
- Lingelbach, Gabriele: *Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung Der Geschichtswissenschaft in Frankreich Und Den USA in Der Zweiten Hälfte Des 19. Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.
- Mann Miklós: *Szilágyi Sándor történetírói pályakezdéséről*. Tanárképzés és tudomány, (1990) 5. sz. 50–86.
- Mezey Barna: *A Pragmatica Sanctio és a magyar történeti alkotmány*. Századok, 157. évf. (2023) 3. sz. 495–513.
- Müller, Philipp: *Geschichte machen. Historisches Forschen und die Politik der Archive*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2019.
- Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest: Osiris Kiadó, 2011.
- Ruszoly József: *Csekey István és a magyar alkotmány*. Jogtörténeti Szemle, 18. évf. (2003) 3. sz. 37–46.
- Scheutz, Martin: *Turba ist ein ganz gemeiner Kerl! Rezensionen als Ehrdiskurs am Beispiel der MIÖG (1920–1939)*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 121. (2013) 63–81.
- Schnicke, Falko: *Männliche Disziplin. Zur Vergeschlechtlichung der deutschen Geschichtswissenschaft 1780–1900*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2015.
- Schweitzer Gábor: *„...hisz minden alkotmányjogi tanulmányban van politikum”. Csekey István írásai a kormányzói jogkör reformjáról*. Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények, 11. évf. (2023) 4. sz. 35–57.
- Smith, Bonnie G.: *The Gender of history. Men, Women, and Historical Practice*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Soós István: *Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára*. Történelmi Szemle, 57. évf. (2015) 3. sz. 411–440.
- Stipta István: *Alkotmányjog történeti alapokon. Három István, három nemzeti ünnep, három példa-kép. Írta és szerkesztette Kukorelli István*. [Recenzió]. Jogtörténeti Szemle, 20. évf. (2022) 2. sz. 65–67.
- Szabad György: *A levéltáros és történetíró Jakab Elek pályaképéhez*. Levéltári Közlemények, 44–45. évf. (1973) 1–2. sz. 549–557.
- Szapor Judit: *A világhírű Polányiak. Egy elfeledett család regényes története*. Budapest: Aura, 2017.
- Szijártó M. István: *A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Budapest: Ráció Kiadó, 2021.

- Tarafás Imre: *Rivalizáló történeti narratívák az Osztrák–Magyar Monarchiában: történelemszemélet és politika 1867–1914*, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2019.
- Törő László Dávid: „A szellemtörténet is csak az adatokból indulhat ki”. Eckhart Ferenc történészi munkásságának főbb problémái. Budapest: Ráció Kiadó, 2020.
- Varga Bálint: *Birodalmi és nemzeti történetírói közösségek a 19. századi Habsburg Monarchiában*. In: Szilágyi Adrienn – Bollók Ádám (szerk.): *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. 102–124.
- Zabán Márta: *Salamon Ferenc szakmai életútja. Hivatástörténeti esettanulmány*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2014.